

ПРОФ. П. КОВАЛІВ

ГРАМАТИЧНІ І ПРАВОПИСНІ

В П Р А В И

Шідручник для українських шкіл, гімназій
і самоосвіти

Накладом Видавництва „Рідне Слово“
Мюнхен — 1946.

Романа Генік-
Березовського

Проф. П. Ковалів

ГРАМАТИЧНІ І ПРАВОПИСНІ В П Р А В И

Штудійник для українських школ, гімназій
і самоосвіти

Фонд Григорія Грабовського

Накладом Видавництва „Рідне Слово“
Мюнхен — 1946.

Відділ Культури і Освіти при Центральному
Представництві Української Еміграції до бжитку
дозволив як підручник для шкіл, гімназій і само-
освіти.

Керманіч Відділу
Проф. Д. Дорошено.

ПЕРЕЛМОВА

Умови друку на чужині не дозволяють видати граматику української мови в такому обсязі, щоб можна було в одній книзі вмістити ще й практичний матеріял для граматичних і правописних вправ. Це й примусило нас граматичні і правописні вправи зібрати в окремій книжечці й видати як посібник до вивчення граматики й засвоєння основних правописних правил.

Граматичні і правописні вправи ми пристосовуємо головно до нашої „Граматики української мови“, що оце виїшла друком, дотримуючись того самого порядку розташування матеріялу, тієї ж самої термінології в назвах розділів і параграфів. Такий принцип безперечно полегшує справу практичного користування посібниками як учнів, так і педагогів. Тільки в окремих місцях назви параграфів „Граматичних і правописних вправ“ не мають собі відповідних назв в „Граматиці“. Але це зроблено за рахунок додаткових правописних параграфів, що не ввійшли до „Граматики“ і мають собі місце лише в правилах правопису.

Граматика — не правопис і через те не може цілком заступити посібника з українського правопису, а лише в деяких його моментах. І тут деяка відповіальність падає на викладача мови — скоординувати працю так, щоб навчити учнів і граматики і правопису, до того ж і в певнім закономірнім зв'язку. Саме цієї закономірності ми й намагалися дотримуватись в наших „Вправах“, розміщуючи матеріял так, щоб певне правописне правило було пов'язане з граматичним. Ми розраховували на те, що теоретичний правописний матеріял, відсутній в граматиці, практик-педагог знайде у відповідних посібниках з українського правопису, що оце вийшли друком аж кількох авторів.

Матеріял для граматичних і правописних вправ подано тут в дуже обмеженій кількості і розмірі. Ми обмежилися тільки мінімальною кількістю матеріялу, як дозволяють на це умови

нашого друку на чужині. Нашим завданням було подати хоч би капву, систему матеріялу з тим, що педагог уже сам, в міру потреби, зможе розширити матеріал, комбінувати вправи відповідно до рівня знаннів учнів. Такий принцип дає можливість користуватись цим посібником в українських школах усіх ступнів.

Цим посібником можуть користуватися також і ширші маси нашої громадськості, що бажають поглибити практичне знання рідної мови, зокрема паші студенти, що з тих чи інших причин не набули собі цих знань в середній школі.

Я буду широко вдячний практикам мови за ті завваження, які вони могли б зробити, зважаючи на деякі можливі недогляди в важких умовах праці, за ті побажання, що могли б виникнути в процесі користування книжкою. Коли книжка хоч трохи стане в пригоді українському громадянству, і зокрема українській школі, я буду радий, що моя праця дала свої наслідки.

АВТОР.

ФОНЕТИКА

§ 1. ЗВУКИ ТА ЇХ ТВОРЕННЯ

Вправа 1. Станьте перед дзеркалом і вимовляйте спочатку звуки а, о, у, потім — Ѻ, в, г, т, к, с. Яке положення займає рот притворенні першої і другої групи звуків?

Вправа 2. Закривши піс двома пальцями, вимовляйте звуки л, р, м, н, т, с. Звуки, що їх не можна вимовити, вимовляйте, відкривши піс. Які це звуки і чому їх не можна вимовити з закритим посом?

§ 2. ПОДІЛ ЗВУКІВ НА ГРУПИ

Вправа 3. Прочитайте поданий нижче вірш і пазивіть в кожному слові голосні звуки.

Країно рідная! ох, ти далека мріє!
До тебе все летять мої думки.
Їм страшно й радісно, якась падія мріє...
Так є вирію в свій край летять пташки.
(Л. Українка).

Вправа 4. Вимовляйте звуки п, і, у, д, т, р. Скажіть, чому перші три звуки треба звати голосними.

§ 3. ПОДІЛ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вправа 5. Станьте перед дзеркалом і вимовляйте голосні звуки а, о, у, и, е, і, слідуючи за рухом язика. На які три групи можна поділити голосні звуки і чому?

Вправа 6. З поданого уривка випишіть голосні звуки за групами — задні, середні, передні.

Може ніч затопила вже гори, може зсунулись гори,
роздушили усе живуще, і лише одне Іванове серце глухо ка-
лата під кептарем у безконечних мертвих просторах?

(М. Коцюбинський).

§ 4. ПОДІЛ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вправа 7. З поданого уривка випишіть окремо дзвінкі і глухі приголосні:

Гетьте, думи, ви, хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то ж так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись —
Жити хочу! Геть, думи сумні!

(Л. Українка).

Вправа 8. Приголосні звуки б, в, г, ґ, д, ж, дж, з, дз, к, л, м, н, ң, р, е, т, ф, ҳ, ц, ч, щ розкладіть на групи: гортааний, задньоязикові, середньоязикові, передньоязикові, губні, проривні, протяжні.

§ 5. ЗВУКИ і БУКВИ

Вправа 9. В поданих нижче словах визначіть кількість звуків і букв: щастя, Василько, будинок, Київ, зустріч, рожевий, читаемо, ганок, бджола, дзеркало, відзнака, віджити.

Вправа 10. З тих же слів випишіть окремо букви, що позначають два звуки, і двобукви, що позначають один звук.

Вправа 11. Вимовляйте чітко пари слів: бджола — віджалкувати, раджу — відживати, задзвонити — відзначити. Поясніть різницю вимови дж, дз в парах слів.

Вправа 12. Перепишіть речення і замість крапок поставте де треба апостроф.

1. Кайдашиха викотилася з воза наче м..яч. (Н. Лев.)
2. За св..ятую правду-волю розбійник не стане, не розіб..є живе серде за свою країну (Т. Шевч.). 3. Веселій господар Дем..ян любив гостей на бесіду скликати (Л. Гліб.). 4. Віз під..їхав під ворота (Н.-Лев.). 5. Цитання ще не розв..язане.
6. Юра, умиваючись кров..ю, встиг рубанути Івана між очі і об..юшив його аж до грудей (М. Коц.). 7. Його батько працює в ѣ..юрі. 8. Лук..япівка — це передмістя Києва. 9. Чується подих тропічної тым..яної п..яної ночі (М. Рильський).
10. Ронять верби жовте пір..я на чорні колії дорог (М. Рильський). 11. Цв..яшок дзв..якнув, упавши на кам..яні плити подвір..я. 12. Тільки нап..явся чорним сукном, аби навести на танцююче коло об..ектив, як серед танцюючих зробився якийсь рух, якесь сум..яття (М. Коц.).

Вправа 13. Перепишіть оді слова і поясніть, чому вони пишуться без апострофа: червяк, свято, мавпячий, рябий, ряд, зорганізувати, зекономити, Барбюс, бюро.

Вправа 14. Вимовляйте пари слів: червяк — зв'язок, буря — подвір'я, ряд — пір'я, свято — в'яннути, в бурі — на узгір'ї. Поясніть різницю вимови.

Вправа 15. Перепишіть уривок і поставте наголос.

Ясне сонце почало підніматись десь далеко за лісом, і його червоний світ слався в лісі по снігу, а на опушених інешим високих гілках стрибало його ясне проміння. Наче зачарований велетень, стояв ліс, опушений весь інешим білим, прикритий і пронизаний насикрізь сонячним сяйвом. В ньому було тихо, холодне повітря від лютого морозу, здається, загусло, не ворухнеться — чисте, прозоре, спокійне.

(М. Коцюбинський).

Вправа 16. Придумайте кілька слів, що їх значення мінялось би залежно від наголосу.

§ 6. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вправа 17. Перепишіть уривок, поділіть слова на склади і підкресліть закриті склади.

Ходить осінь по долині і снує свої сірі тумани. Обснували димами гори, заповнила мрякою яри, потяглась сірою курявою за течією рік і потоків, вішається по гілках дерев, суне туманами по шляхах, облягає цілими колюмнами села, досягає бовдурами до неба.

(І. Франко).

Вправа 18. Випишіть подані слова в колонку і проти кожного з них напишіть іншу форму, щоб о, е перейшли в і.

Воли, коні, лемеші, школа, осени, соли, радости, привезу, семи, печі, несу.

Вправа 19. Поясніть, чому в поданих нижче словах о, е не чергається з і.

Грудочка, дівчиночка, черствий, молодь, товстий, порох, торг, інженер, човен, кров, борщ, кров, шелест.

Вправа 20. Поясніть, чому в відкритих складах вживається і замість о в словах: кілок, стіжок, ріжок, кінець, сторінок, піготь, візок, стілець.

Вправа 21. Перепишіть цей уривок, підкресліть слова, де і в відкритому складі, і поясніть.

Талого снігу платочки сивенькії,
Дощик дрібненький, холодний вітрець,
Проліски в рідкій травиці тоненькії, —
Це була провесна, щастя вінець;

Небо глибокеє, сонце ласкавеє,
Пурпур і золото на листі в гаю,
Пізніх троянд процвітання яскравеє
Осінь віщує — чи то ж і мою?

(Л. Українка).

Вправа 22. Перепишіть подалі слова, вставивши пропущені букви, і поясніть правопис є або о.

Веч..р, звеч..ра, ч..оловік, ш..вковий, ж..рстокий, щ..ка, ш..дрість, ч..тири, ч..твртій, пш..во, пш..ниця, щ..рбатій, ж..латій, ож..пити, ж..лудь, веч..рпиці, щ..бетання, ж..неш, щ..ці, щ..тка.

Вправа 23. Перепишіть слова й поставте замість крапок пропущені букви.

С..діти, с..дати, т..сати, вит..сувати, виб..рати, наб..ру, ум..рти, ж..лудь, веч..рпиці, щ..бетання, ж..неш, щ..ці, щ..тка.

Вправа 23. Перепишіть слова й поставте замість крапок пропущені букви.

С..діти, с..дати, т..сати, вит..сувати, виб..рати, наб..ру, ум..рти, ум..рати, с..хнути, вис..хати, ст..лити, заст..лати, п..кти, вип..кати, стер..гти, застер..гати, збер..гти, збер..гати.

Вправа 24. Перепишіть уривок і замість крапок поставте ї або і, або е. Поясніть правопис і.

Коли баркас набл..з..вся, Мемет пок..нув кав'ярню і падався на бер..г. Гості посп..ш..ли вих..л..ти свої філіжанки і руш..ли за Меметом. Вони перетяли круту, вузьку вул..цю і спуст..л..сь кам..н..стою стежкою до моря. Сине море хв..лювалось і к..піло на бер..зі п..ною. Баркас п..дскакував на м..сі, хлюпав, як р..ба, і пе м..г пр..стати до бер..га. С..воусний грек та молодий пайм..т — дангалник в..б..валися з с..ли. С..ня хв..ля ск..пала молоком біля іх н..г, а відтак танула й ш..піла на піску, т..каючи в морс. (М. Коцюбинський).

§ 7. АСИМІЛЯЦІЯ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вправа 25. Перепишіть оці слова і запам'ятайте їх вимову й правопис.

Багач, багатство, багатий, гарячий, гарячка, гаразд, кажап, качап, ганчар, хазяїн, халіва, шкаралупа, хазяйство, манастир, манах, паламар, калач.

Вправа 26. Напишіть з цими словами вчення.

§ 27. ПРАВОПИС НЕНАГОЛОШЕНИХ Е, И

Вправа 27. В поданих нижче словах підкресліть ненаголошенні е, и і поясніть їх правопис.

1. Тихесенько вітер віє, степи, лапи мріють (Шевч.).
2. Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива (Шевч.).
3. Була весна, весела, щедра, мила (Л. Укр.).
4. Ми сидимо вдвох і читаємо листа від нашого спільногого приятеля.
5. Бережіть свої сили, не витрачайте їх без потреби.

Вправа 28. Перепишіть речення і замість крапок поставте е або и.

1. Т..че річка н..в..личка з в..шпевого саду (Нар. пісня).
2. Защ..б..тав соловейко — пішла луна гаєм (Т. Шевч.).
3. Гл..бокий Прут бл..спув врешті з-за приб..режних верб (М. Коц.).
4. Понад ставком увеч..рі ш..почеться осока (Т. Шевч.).
5. Чутка у декого була така, що ніби щука та частенько, як тільки зробиться т..мненсько, л..сиці пиле то щупачка, то сот..ньку карас..ків ж..вельких, або л..вків гарненських (Л. Глібів).
6. С..чі в гаю перекл..кались та яс..н раз-у-раз скр..пів (Т. Шевч.).
7. А він схопився, виз..рає, з-за ком..на та давай р..готати (П. Мир.).
8. Спить-дрімає з..мля під глибоким сніgom, зн..мігся віт..р (П. Мир.).
9. Буль проклята кров л..дача, не за рідний край пролита (Л. Укр.).

§ 9. ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вправа 29. Перепишіть слова, змінивши їх так, щоб у кінці було і.

Рука, нога, муха, плуг, яблуко, дуга, порох, фабрика, Маланка, Одарка, Ольга, вік, дух.

Вправа 30. Подані нижче слова змініть так, щоб після г, к, х було е, або и. Зразок: лук — влучти, дух — душити, козак — козаче.

Дівка, жіпка, черепаха, друг, муха, Ольга, сваха, турок, Одарка, волох.

Вправа 31. Перепишіть слова в колопку і проти кожного з них напишіть те ж слово в зміненій формі, щоб було чергування д-дж: (ж), т-ч, з-ж, с-ш.

Водити, провадити, платити, сколотити, світити, хотіти, лазити, лизати, мазати, колисати, писати, посити, просити, зголосити, возити, тримтіти, попередити, годити, скосити.

§ 10. АСИМІЛЯЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вправа 32. Змініть подані нижче слова так, щоб вони відповідали на питання що і роблю?

Мастити, мостити, пестити, бліск, тріск, писк, їздити, гілзити, приїздити, хрестити, пустити.

Вправа 33. Напишіть подані нижче слова, взявши з дужок потрібну букву. Пояспіть правопис суміжних приголосників.

Ді(ш,ж)ка, дьо(х,г)тю, во(х,г)кість, гру(т,д)ка, жер(т,д)ка, кпи(ш,ж)ка, в кпи(з,ж)пі, в ю(с,ш)пі, запоро(з,ж)ці, до(ц,ч)ці, олягає(с,ш)ся, сміє(с,ш)ся, не об'ї(з,ж)ся, моло(дь,ть)ба, боро(дь,ть)ба, ле(х,г)кий, пі(х,г)ті.

Вправа 34. Від поданих нижче слів утворіть нові слова з суфіксом — чина.

Донець, Вінниця, Черкаси, Козелець, Прилуки, Кременчук, турок, козак, ліс, віск, пісок, волох.

Вправа 35. Від поданих нижче слів утворіть нові слова із сполученням -чи- або -ши-.

Пшениця, околиця, вік, смак, булка, місяць, знак, по-перек, яйце, поміч, вчора, тепер, торік, тут, рука, яблуко, мука.

Вправа 36. Від поданих слів утворіть прікметники на -ський, -цький, -зыкий.

Козак, брат, ткач, товариш, громада, студент, Кременчук, Париж, Запоріжжя, Прага, Рига, Кавказ, Одеса, Овруч, волох, француз.

Вправа 37. В цих реченнях поставте де треба пропущені букви. Поясніть неможливість подвоєння приголосних.

1. Ми спинились на узгір..ї.
2. Він мит..ю вибіг па двір.
3. Роса світила й відбивала дорогим самоцвітним камі..ям (П. Мир.).
4. Дорога звивалась між дрібною густою памо-лод..ю (М. Коц.).
5. В полуум..ї війни загинуло багато людей.
6. Лук..яшівка — передміст..я Києва.
7. Розкіші кущі здій-мали догори, мов руки, цупке галуз..я.
8. В жит..і паслися коні.
9. В жит..і, як на 'довгій циві, всяко трапляється.
10. В стат..і багато помилок.

§ 11. ПРАВОПИСНІ ВІПРАВИ НА ЗБІГ ОДНАКОВИХ ПРИГОЛОСНИХ

Вправа 38. Від поданих слів утворіть нові слова на -ний. Поясніть подвоєння ІІ.

Чавун, дружина, причина, пружина, кінь, закон, корінь, машина, родина, камінь, вино.

Вправа 39. Від поданих слів утворіть нові слова па -енний або -аний.

Здоровий, довгий, високий, товстий, старатися, пе зрів-няти, не сказати, не здійснити, не злічити, не простити, не вблагати.

Вправа 40. Поясніть подвійність приголосної в поданих нижче словах.

Роззброєння, віддалення, беззаконня, безземельний, десниний, туманий, годинник, розрісся, рослинний, піддати, роззутти, оббити, віддати.

§ 12. М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вправа 41. Перепишіть і поставте де треба знак м'якшения.

1. Тіл..ки тепер.. помічає Малапка, що за нею.. пос..пішає хлопец.. з гурал..пі (М. Коц.). 2. Я приніс книжку Натал..ці. 3. Учора мій сусід купив собі коня із табуна, татарс..кого, презлого, такого жвавого, такого вже бас..кого (Греб.). 4. Прийшлос.. сусідові хоч.. сяд.. та й плач.. (Греб.). 5. Натал..чина мати прийшла. 6. Надійшла сіл..с..ка молод.. (Л. Укр.). 7. Що зробиш.., те й матимеш.. 8. Вія бояз..ко дивився на мене. 9. Ін..ші любили його дратувати. 10. Проти голосувала мен..шість, а біл..шість голосувала за. 11. Стіл..ки народу, що й гол..ці піде впасти. 12. Гребіш..чиці байки. 13. Гал..чия бат..ко подякував старен..кій нен..ді за обід.

Вправа 42. Перепишіть і підкресліть м'які приголосні і поясніть причини їх пом'якшення.

Кінь, український, козацький, пальчик, піспя, третє, тютюн, тіло, діло, утікати, зілля, сім, трьох.

Вправа 43. Поясніть, чому після виділених приголосних немає звака м'якшення.

Меншість, димар, рибалчиц, інший, голці, дріб, степ, кров, любов'ю, сім'я, шіч, кінчик, тонший, Натаці, у спілці, одягаєшся, ріж, клич, кобзар.

§ 13. СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

Вправа 44. Перепишіть слова і проти кожного, відділивши рискою, напишіть нове слово з випадним д, т, б, н, к, л, р.

Щастя, леститись, радість, честь, область, користь, заздрість, пошестя, звістка, істота, близката, сріблястий, чернець, засипати, тиждень, погибати.

Вправа 45. Перепишіть речення, підкресліть слова з спрощеними групами приголосних і випишіть в дужки ці групи в неспрощеному вигляді. Зразок: батько щасливий (стл).

1. Розіслалися лани широкими килимами. (П. Мир.).
2. У широкому отворі, наче у вікні, блиснула річка (М. Коц).

3. Настала щаслива година. 4. Ми боремось за своє існування.
5. Ворог поїв під перехресний вогонь. 6. Срібний місяць
виблискував в воді своїм иромінням. 7. Ми щотижня ходимо
на прогулянку. 8. Мотря нечавидла той облесливий голос
(Н.-Лев.). 9. Виїзна сесія Академії Наук. 10. Відбулася
обласна парада культурно-освітніх референтів.

§ 14. ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ

Вправа 46. Перепишіть слова і замість крапок поставте пропущені букви.

Пол..ка, ф..напси, поз..ц..я, д..сп..пл..па, математ..ка,
ф..з..ка, техн..ка, автор..тет, арх..тектура, реж..м. Пар..ж,
Амер..ка, Браз..л..я, істор..я, ст..пенду..я, фр..др..х, конст..тук..я,
Мадр..д, Афр..ка, Т..роль, р..тм..чний, д..ктатор, ..пст..тут,
Єг..пет, еп..скоп, арх..еپ..سکوپ, м..троопол..т.

Вправа 47. Перепишіть слова й поставте де треба апостроф або знак м'якшенння.

Ател..є, прем..єр, суб..ект, п..єса, Мол..єр, Лавуаз..є,
кош..як, ад..ютант, Барб..є, Н..ю-Йорк, Савін..ї, прес-пац..є.

Вправа 48. Перепишіть і поставте після л де треба букви **а, е, о, у, ю, я, ь**.

Аеропл..н, бал..да, повел.., капел.., шабл..оп, фл..ота,
бал..коц, Ал..жір, генерал.., фал..ш, фабул.., формул.., л..о-
гіка, філ..дофія, кл..б, кл..яса, л..кція, тел..граф.

Вправа 49. Перепишіть і поставте г або ґ.

Філоло..ія, про..рама, ..рафіка, інтелі..ент, фі..ура, ..азета,
Ан..лія, а..роном, ва..он, Ляйпци.., Чіка..о, ор..анізація, ..равіт,
а..ент, ан..ел, бри..адир, ма..істер.

Вправа 50. Перепишіть і поставте де треба подвійну приголосну букву.

Кляс..а, коміс..ія, профес..ія, Шіл..єр, Мюл..єр, нет..о,
брут..о, телеграм..а, марок..анець, ван..а, тон..а, барок..о,
віл..а, лібрет..о, кас..а, іл..юзія, тер..иторія, Рус..о, Ніц..а.

МОРФОЛОГІЯ

§ 15. ПОДІЛ СЛІВ НА ГРУПИ АБО ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 51. Перепишіть уривок і підкресліть самостійні слова однією рисою, а службові — двома.

На Басарабії не було такої панщини, як на Україні.
Люди обробляли панам за поле, але пани не мали права продавати їх купувати людей. Басарабські пани з великою

охотою приймали на свої землі українських втікачів, бо в них було землі багацько, а людей мало. Сюди втікали за часів панщини українці з Поділля, з Київщини, з Херсонщини і навіть з-за Дніпра, з Полтавщини. (І.-Левицький).

Вправа 52. Напишіть по п'ять слів на кожну частину мови. Скільки всіх частин мови? Назвіть їх.

Вправа 53. В поданому уривкові поясніть всі слова за частинами мови.

Бліскавки бігли з різних сторін до середини неба, саме до того місця, під яким стояв оборіг. Вихор клав на землю збіжжя, ламав гілляки дерев, свистів вербовим пруттям біля оборога і, здавалося, спирався дужими плечима о сіно та оборожипи, щоб персвернуди оборіг або, припайні, зірвати з нього наголовач. У природі скрізь пішов печуваний заколот, рев, шум; тріск і скрип. Мирон лежав на сіні, не чуючи нічого, не бачачи нічого, і тільки витріщав оченята, затикав долонями вуха: силкувався, силкувався щось пригадати собі. (І. Франко).

Вправа 54. З попереднього уривка випишіть всі службові слова за їх назвами.

§ 16. БУДОВА СЛОВА

Вправа 55. Перепишіть цей уривок, відділивши рискою основу від закінчення. Підкресліть слова, що не мають закінчення.

Рожевий на заході край пеба м'яким бліском осявав морозне повітря. У хаті посутеніло. Хима сиділа на ослінчику і підкладала солому в грубу. Веселе полум'я стрибало по соломі, осявало старе, борознами попране обличчя Химине, плигало по стіні золотим зайчиком. (М. Коцюбинський).

Вправа 56. Перепишіть і підкресліть прості основи однією рискою, складені основи — двома рисками.

Був чудовий ранок. Свіжа рослинність виблискувала під блакитним небом проти сонця. Зеленою левадою побігла стежечка аж до ставка. Подихав свіжий вітрець, по ставку плигали маленькі хвильки. Від берега, під вербами, вода була наче зелена.

Вправа 57. Перепишіть слова, відділивши рискою корінь і афікс. Корінь підкресліть. Зразок: про-від-ник.

Хатина, друкар, рибалка, широкий, травичка, частка, рукавиця, дзвоник, хатній, людський, перерозподіл, горобчик, холодочок, переписати, вечірній, використовувати, степовий, писати, хлощчик, ковальчук.

Вправа 58. Напишіть десять слів, де афікси міняють значення слова, і десять слів, де афікси вносять тільки відтінок значення. Зразок: 1) стіл — столяр, дім — домашній... 2) дім — домик, рука — ручецька...

Вправа 59. Утворіть нові слова з допомогою афіксов.

Голос, лист, клин, хата, море, сніг, серп, ліс, купа, дорога, перо, пір'я, село, город, стіл.

Вправа 60. Напишіть по кілька здрібнілих слів по можливості на всі частини мови.

§ 17. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

Вправа 61. Перепишіть речення і замість крапок вставте пропущені букви.

1. Щасливі, дітки, ви, що народилися в лагідний час, в бе..печну годину (Л. Укр.). 2. Бодай кати іх по..типали, отих царів, катів людських (Т. Шевч.). 3. Молодий Радюк ходив по селу, пр..дивлявся до народу, пр..глядався до нього (Н.-Лев.). 4. Вищеп'ці моїй пр..добре у саду, пр..весело (Л. Гліб.). 5. А три верби ..хилилися, мов журяться вони (Л. Гліб.). 6. Сонце тихо ..пускалось додолу (М. Коцюб.). 7. Ро..кішна природа ро..стелилась зеленим килимом понад сріблястою річкою. 8. Ро..сердився Чіпка та трохи не ..палив хвояїна (П. Мирн.). 9. Ро..цвіла в лузі червона калина. 10. Місцевість та була ..фотографована.

Вправа 62. Напишіть кілька слів з префіксами при-, пре-, пере-. Поясніть їх значення залежно від префікса.

§ 18. СКЛАДЕНІ СЛОВА

Вправа 63. Утворіть складені слова з поданих нижче пар.

Пара — плавати, п'ять — день, сільський — господарство, фізика — математика, праця — здатний, життя — радість, край — земля, пижчий — підписаний, західній — Європа, чотири — кутник, білий — вус, сажа — трусити, кривий — ніс, темний — зелений, ясний — блакитний, легкий — важити, верх — водити, вітер — гонити, око — видіти, свій — рід, небо — схилити, двадцять — день, пів — хліб, пів — Європа, пів — яблуко.

Вправа 64. Перепишіть речення й підкресліть складені слова, виписавши в дужках слова, що з них складаються складені слова. Зразок: чорноземний (чорна — земля) ґрунт.

1. Товсті насторбучені брови (лідугана Морозенка) густо покриті білим інсем, а сіроzelелі очі, наче Волосожара, виблискують холодним світлом. (П. Мир.). 2. Машина будівна промисловість дедалі зростає. 3. Лісостеп характеризується незначною лісистістю і багатим чорноземним ґрунтам. 4. Снопов'язалки мають велике значення в сільськогосподарському житті. 5. Кругом села розкинулись широкополі лани. 6. Він завжди виконував свою щоденну норму своєї багатогранної праці. 7. Річ самозрозуміла, що такі широкозадумані пляси вимагають велетенського напруження сил їх здійснення. 8. Філя на морі кипить широкошумна (П. Кул.).

§ 19. ПЕРЕНЕСЕННЯ СЛІВ

Вправа 65. Перепишіть оці слова й розбийте їх рискою на частини, показавши можливість перенесення з рядка в рядок.

Письменник, загроза, осінь, слабкий, неуважний, тривалий, співаю, доїхати, чорний, швидкий, дзеркальце, вартість, багатоплемінний, продукція, наддніпрянський, бухгалтерія, сіножаття, людство, розгородити, запання, студентство, учень, годипник.

ІМЕННИК

§ 20. ПОДІЛ ІМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 66. Перепишіть уривок і підкресліть іменники.

Ходить осінь по долині і снує свої сіті. Обсипуала димами гори, заповнила мрякою яри, потяглась сірою курявою за течією рік і потоків, вішається по гілках дерев, суне туманами по шляхах, облягає цілими колюмками села, досягає бовдурами до неба. Під її дотиком тихнуть голоси, співіта викрики, жовкне листя, стулюється з болю й жалю за мицулім. Вона закриває перспективи, відбирає яскість, оживлює сумніви та зшехоту. (І. Франко).

Вправа 67. З попереднього уривка випишіть окремо наочні і уявні іменники.

Вправа 68. Перепишіть речення і підкресліть одною рискою іменники на означення живих понять і двома рисками на означення неживих понять.

1. Старий Федір дивом здивувався, а Марина від дива і не здише. (П. Мир.). 2. Мати справила дочці червоні чо-

боти, купила шість разків доброго різаного намиста з срібним дукачем (Н. Лев.). 3. Отара овель паслася па узлісці. 4. На блідому обличчі застиг випаз наляканого птаха (М. Коц.). 5. Дядьку, он зпма білє (Л. Гліб.).

Вправа 69. Перепишіть речення і підкресліть власні імена оліпією рискою, а родові — двома.

1. Бліда, невиспана пані Наталя олхилила двері із спальні в столову, де вже стирала порохи Варвара (М. Коц.). 2. На Бесарабії не було такої панщини, як на Україні (Н.-Лев.). 3. Сюди втікали за часів панщини українці з Погорілля, з Київщини, з Херсонщини і павіть з-за Дніпра, з Полтавщини (Н.-Лев.). 4. Мов зачарований стойть Бахчисарай (Л. Укр.). 5. По обидва береги Раставиці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади (Н.-Лев.).

Вправа 70. Пригадайте й напишіть по п'ять слів, що означають імена: власні, родові, збірні, матерій, живі й неживі.

§ 21. ПОДІЛ ІМЕННИКІВ ЗА ФОРМОЮ

Вправа 71. Визначіть в дужках рід іменників. Іменники підкресліть.

1. Тут на підгір'ї треба зробити порядок (Ів. Фр.). 2. Повітря лише чарівним спокоєм (Л. Укр.). 3. Шле місяць з неба промені злотисті (Л. Укр.). 4. Садок вишневий коло хати, хруші над вишивами гудуть (Т. Шевч.). 5. Панько! Ти будеш на варті біля грошей (І. Тобіл.). 6. На чужину з України брати розійшлися (Т. Шевч.). 7. Дітей маленьких двоє... ішли з села (І. Франко).

Вправа 72. Придумайте і напишіть десять слів спільногого роду.

Вправа 73. Перепишіть уривок, підкресліть іменники і в дужках зазначіть, до якої відміни належать іменники.

Досі лише над Ділом хвиля за хвилю мигали червоні блиски, — немов пезримі руки перекидалися там розпеченими залізними штабами. Та тепер раптом потеміло. Небо засунело густими фіранками, а під оборогом засіла може щільна пітьма. Але в тій же хвилі якась сердита рука роздерла фіранку від одного краю неба до другого і обсипала всю землю страшним сліпучим світлом. І рівночасно ревнули немов сотки громів, немов тисячі гарматних вистрілів. І затряслася земля. І Миронові бачилося, що оборіг із сіном і оборожинами з жаху підскочив на сажень від землі і зараз же знову сів на своє місце... Рев був такий страшений,

що Радичів і Панчужна мов оніміли і не озвалися привичною луною, — може, не могли з себе видати такого міцного голосу.

(І. Франко).

§ 22. ЗМІНА ІМЕННИКІВ ЗА ЧИСЛАМИ Й ВІДМІНКАМИ

Вправа 74. Перепишіть речення, підкресліть іменники і зазначіть в дужках число. Іменники, що мають тільки одну або множину, підкресліть двома рисками.

1. Пшениця й жито на добрім сіялись лану (Т. Шевч.).
2. Десь у сінях щохвилини гризали двері, кричали кури і розливалась вода (М. Коц.).
3. Палили багаття вони цілу ніч та ясну зброю кували (Л. Укр.).
4. Скінчились жижа, починалося порядкування та вбирання того, що сира земля вродила (П. Мир.).
5. Під гасм в'ється річенська, як сяло вода блищити (Л. Гліб.).
6. Один город одділяється від другого тільки рядом верб або меж (Н.-Лев.).
7. Овечата ледве сновигали по траві, шукаючи тіні; голови їх хилились, боки ходором ходили (П. Мир.).
8. Густе гілля позвічувалось з тинів на вулиці і зовсім позакривало хати (Н.-Лев.).

Вправа 75. Перепишіть речення, підкресліть іменники, в дужках поставте питання, що на цього відповідає іменник, і зазначіть скорочено відмінок. Зразок: На столі (на чим? — місц.) лежали книжки (що? — наз.).

1. Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, наплитаю зеленим хлібом (М. Коц.).
2. Кілька днів тому йшли великі дощі (Корол.).
3. Спершу він людей приймав, потім сів у холодочку, звідти голос подавав (Л. Укр.).
4. Не страшно моїм думкам осінньої погоди (Л. Укр.).
5. Я звик його бачити у всяку погоду з короткою люлькою в зубах (М. Коц.).
6. Задзвонили в усі дзвоночі по всій Україні (Т. Шевч.).
7. Лисичка подала у суд таку бумагу (Є. Греб.).
8. Я спочити сів під дубом, в душі ж мов світлячий алмаз дрижав (І. Фр.).
9. Усі її думки грали коло наймита (М. Вовч.).
10. Мати — у могилі, батько — у шинку (П. Граб.).

Вправа 76. Складіть речення з чужими словами, щоб вони стояли не в називному відмінку.

Гете, Золя, Баку, мепю, брутто, нетто, пані Шмідт, какаду, інтерв'ю, купе, декольте, попурі, жюрі, Гайне.

§ 23. ПЕРША ВІДМІНА ІМЕННИКІВ

Вправа 77. З поданого уривка випишіть іменники першої відміни окремо твердої, м'якої і мішаної групи, написавши після кожного іменника в дужках відмінок.

Недалеко од Кирилівки стоїть маленьке село Комарівка. Дорога в село йде з такої крутой гори, що, їduчи, треба вставати з воза, щоб не перекинутись. Під самою горою блищить ставок. Коло ставка — гребля, обсаджена вербами. В кінці греблі стоїть млин з чорними колесами. Вода ллеться на колеса зверху, обливає їх білою підою і падає довгими пасмами в глибоку долину. Кругом ставка ростуть старі сади. Вся Комарівка зовсім потонула в садах. Ніде не видно ні хат, ні повіток. Тільки синій дим з виводів над зеленим морем показує на ті місця, де стоять хати. Густе гілля по-звішувалось з тиїв на вулиці і зовсім позакривало хати. Тільки подекуди через листя блищає білі стіни хат, лиспять проти соції вікна, або де-не-де під гіллям сіріє клуня. Ідеш селом, і тобі здається, що їдеш лісом. Дерево в садках старе, товсте: черешні здорові, як дуби, груші — як липи; розложисті яблуні густі, як рупо; вишні, сливи, як молода грабина... Вся долина заросла садами, певначе повилася густим хмелем. Кругом села підвімаються амфітеатром гори па три боки. Гори вкриті садами, а там, вище, сади сходяться з старим дубовим лісом.

(Н.-Левицький).

Вправа 78. Провідміняйте в одній і множині іменники і підкресліть відмінкові закінчення.

Хата, вулиця, сваха, калюжа, Микита, Марія, шия.

Вправа 79. Складіть речення з цими словами в кличному відмінку і підкресліть їх.

Наталка, муха, мама, Катря, Софія, Маруся, земля, лисичка-сестричка, душа, круча.

Вправа 80. Перешипіть речення, підкресліть іменники першої відміни і визначіть усно групу, число і відмінок, пояснивши закінчення.

1. Там, за Лопашню, зараз за річкою, були озера, очерстом порослі (Квіт.).
2. З-під чорних сосен, як з вікон, вицілісь гори (М. Коц.).
3. Микола з товаришами мандрував па сахарпю в Капівницю (Н.-Лев.).
4. Вночі вони натрапили на сторожу.
5. Враз з гущі ліса мигнуло щось і зникло (М. Коц.).
6. Не знайти до роду броду через бистру воду (П. Кул.).

§ 24. ДРУГА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ

Вправа 81. Провідміняйте в одній і множині слова, розбивши на групи — тверду, м'яку і мішану.

Батько, дуб, степ, табір, кобзар, маляр, ніж, учень, гріш, село, поле, плече, знання.

Вправа 82. Перепишіть речення і підкресліть іменники другої відміни чоловічого роду однією рискою, середнього — двома рисками.

1. Настала осінь з вітрами холодними, з дощами дрібними (Л. Укр.). 2. Тут на підгір'ї треба зробити порядок (І. Фр.). 3. Через село весілля йшло (Т. Шевч.). 4. Садок вишневий коло хати, хрупці над вишнями гудуть, плугатарі з плугами йдуть (Т. Шевч.). 5. Повітря диші чарівним спо-коєм (Л. Укр.). 6. Лиш біль страшний, пекучий в серці там сповняє все, усю мою істоту (І. Фр.). 7. А три шляхи широкі терпом заростають (Т. Шевч.). 8. Тьюхка, плаче соловейко на калиновці (І. Граб.). 9. Антів покидає бульвар і виходить на міську площа (М. Коц.).

Вправа 83. Провідміняйте іменники.

Вухо, крило, чобіт, чудо, рій, явище, тесляр.

Вправа 84. Перепишіть речення, розкривши дужки.

1. Темні хмари провосилися (небо), лист спадав з (дерево) (М. Вовч.). 2. Стіна густа, чорпа, страшна пасунала і простяглася від (схід) до (захід) (сонце) і з усіх (місце) блискавка блискає (Квіт.). 3. Тут на (підгір'я) треба зробити порядок (І. Фр.). 4. (Сонце) не було ще видно, хоч деякі (шпиль) вже рожевіли (М. Коц.). 5. Я на вбогім сумнім (переліг) буду сіять барвисті квітки, буду сіять квітки на (мопороз)... (Л. Укр.). 6. Таким (віж) хліба не вріжеш, таким (кінь) далеко не в'їдеш.

Вправа 85. Випишіть з газети десять речень, підкресліть іменники другої відміни і поясніть групу, число, відмінок.

§ 25. ТРЕТЬЯ ВІДМИНА ІМЕННИКІВ

Вправа 86. Провідміняйте слова.

Тінь, піч, кість, повідь, сіль, мідь.

Вправа 87. Перепишіть речення і підкресліть іменники третьої відміни.

1. Був собі одважний рицар, нам його згадать до речі, він робив походи дивні — від порога та до печі... (Л. Укр.). 2. Море поблизу блакиттю, водяний пил б'є його білим крилом (М. Коц.). 3. Ті долини здалека піби дишуть тобі в лиці холодком, лісовою вогкістю (Н.-Лев.). 4. Матері свої діти миліші. 5. Десь під піччю тріщав пвіркуп. 6. Ось одного разу чує граф лихі, тривожні вісті (Л. Укр.). 7. Овечата ледве сновигали по траві, шукаючи тіні (ІІ. Мир.). 8. Настала осінь з вітрами холодними, з дощами дрібними (Л. Укр.).

Вправа 88. Напишіть слова в родовім, давальнім і оруднім відмінках однини та в називному множиці.

Радість, мудрість, молодь, подорож, смерть, злість, відповідь, тінь, ніч, вість, вісі, доповідь.

§ 26. ЧЕТВЕРТА ВІДМІНА ІМЕННИКІВ

Вправа 89. Провідміняйте слова.

Лоша, курча, каченя, дитя, ім'я, ягня.

Вправа 90. Перепишіть речення, підкресліть іменники четвертої відміни. Визначіть число і відмінок.

1. Моторні діти, дівочки й хлоп'ята, первоцвіт наш, веселі пебожата, щоб знали ви, як в світі треба жити і стерегтись, чого не слід робить, — я розкажу вам баєчку маленьку (Л. Гліб.). 2. Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть (Т. Шевч.). 3. Улітку, саме серед дня, пустуючи, дурце ягня само забилося до річки палитися водички (Л. Гліб.). 4. Сімсот солов'ят на подушці сидять (Фольк.). 5. Приїхали, брате, пани-папенята та й забрали воши діти-соколята (Фольк.). 6. Хлоп'я в саду собі гуляло та й забажало па іграшки ужа піймати (Л. Гліб.).

§ 27. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ТІЛЬКИ В МНОЖИНІ

Вправа 91. Провідміняйте слова й визначіть, за якою відміною й групою вони відмінюються.

Двері, вожижі, сходи, ворота, груди, гуси, радощі, кайдави, граблі, Карпати, Альпи, санчата, ножепята, окуляри, копоплі, сіни, сапи, ведельця.

§ 28. ВПРАВИ НА ПОВТОРЕННЯ ІМЕННИКОВИХ ВІДМІН

Вправа 92. Перепишіть уривок, підкресліть іменники. Визначте рід, число, відміну, групу, відмінок.

Доводилося вам колинебудь польову кашу їсти? Щерба одна, засипана злегка пшоном та задобрена шматочком сала з цибулею — от і все! А що то за смачна та добра!

Пахощі страви поєдналися з пахощами польового повітря, будять у вас смак непевний, викликають голод непаситний! Шматок чорного засохлого хліба, що вп ледве вгризете його зубами, здається краще пайсолодшого медяника, ложка щерби, що ви вливаете в рот, якось смачно лоскоче за язик, гаряча пара, припахаючи злегка старим салом, прязно б'є в ніс і ще більший смак викликає. Ложка, широко переходячи від рота до казанка, щоб знову до рота сягнути, не похопиться вас задовольнити. Здається, навхильці пив би,

очима їв — так хороше та смаковито. І за серце перестало ссати, і під грудьми не в'яне, якась сила всього вас проймає, легкість та скорість бадьорить.

(П. Мирний).

§ 29. ПРАВОПИС ІМЕННИКОВИХ СУФІКСІВ

Вправа 93. Перепишіть речення і замість крапок поставте пропущені букви.

1. Під лісом в'ється річ..чка. 2. Кіт сидить на соп..чуку, мурликає - дрімає (Л. Гліб.). 3. Можна було бачити на краях баштану рамку з гарбуз..ння (Н.-Лсв.). 4. Кожен кущ..к, горбок, долинка, кожна стеж..чка — все це було йому знаюме (М. Коп.). 5. Його діяльпість має величе знач..ння для суспільства. 6. Зпач..ння худоби закінчилося. 7. На вікон..чуку сиділа пташ..чка. 8. Діти кохають свого бат..чка. 9. Вірте в мою шир..сть.

§ 30. ПРАВОПИС ІЕ і НІ з ІМЕННИКОМ

Вправа 94. Поясніть правопис іє і ні в реченнях.

1. Здається, що з роду ведоля і горе тебе не знавало (Л. Укр.). 2. Понад полем іде, не покоси кладе, не покоси кладе — гори (Т. Шевч.). 3. Немає в нього пі батька, пі пеньки. 4. Не згода його цікавить, а ворожнеча. 5. Неробою його прозвали.

Вправа 95. Перепишіть текст, розкрипши дужки.

1. Нехай (ні) жар, (ні) холод не спишить вас! (І. Фр.).
2. (Не) нависть розгорталась більше й більше, та я не знала, де її подіти (Л. Укр.). 3. А у тую (не) діленьку рано сине море чудово так грає (Л. Укр.). 4. Праця єдина з (не) волі нас вирве. 5. Його турбував (пе) спокій матері, що хвилювалась за меншого сина. 6. (Не) стійкість є його ознакою, а слабість духа й волі. 7. (Ні) море, (ні) гора приймати не хотіли (Л. Укр.).

ПРИКМЕТИК

§ 31. ПОДІЛ ПРИКМЕТИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 96. Перепишіть вірш і підкресліть якісні прикметники однією рискою, а відносні — двома.

Дітей малецьких двоє,
Побравшись за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузькою
Поперек нив і у жарку літню днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У нього
За пазухою добрий кусень хліба
І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч мешпа. Наче тереп оченята,
Мов вуглики, жарилися і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст,
Косичка ззаду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була ..

(І. Франко).

Вправа 97. Утворіть присвійні прикметники від цих іменників.

Батько, брат, сестра, мати, дочка, Петро, Марія, Микола, Данило.

Вправа 98. Придумайте по одному прикметнику на -ів, -ів, -ин, -ін і напишіть їх в називному відмінку всіх родів.

Вправа 99. Перепишіть речення і підкресліть прикметники вищого ступеня однією рискою, а найвищого — двома.

1. Вогонь охоче поліз по серпантаках, і чорні отвори вікоп стали ще глибшими в червонох рухливих рамках (М. Коц.).
2. Він із давнього патріярхального життя перейшов у нове, не в одному краце, вільніше, ширше від старого (І. Фр.)
3. Найбільшим щастям для нього є працювати для рідного народу.
4. І вже ніхто з нападків паймудріших царського імення прочитати не може (Л. Укр.).
5. Той жінку покинув, а той — сестру, а пайменшій — молоду дівчину (Т. Шевч.).

Вправа 100. Від цих прикметників утворіть прикметники вищого ступеня.

Добрий, дорогий, низький, високий, м'який, швидкий, рідкий, тихий, солодкий, чорний, гарний, вузький, приемний.

Вправа 101. Від цих прикметників утворіть прикметники вищого і найвищого ступеня.

Енергійний, рідний, широкий, дорогий, білий, гарний, близький, мілий, поганий.

§ 32. ПОДІЛ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ФОРМОЮ

Вправа 102. Перепишіть уривок і підкресліть повні прикметники однією рискою, а короткі — двома.

Мої дні течуть серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом. Безкоечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж у краї неба.

На небі сонце — серед нив я. Більше нікого. Йду.
Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої
хвилі... Тихо пливє блакитними річками льон. Так тихо, спо-
кійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен і по-
плисти. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів
зелений серпанок. Іду далі. (М. Коцюбинський).

Вправа 103. Напишіть десять речень з короткими при-
кметниками якісними і присвійними.

Вправа 104. Перепишіть речення й підкресліть при-
кметники твердої відміни однією рискою, а м'якої — двома.

1. Спомини уколисували Германа. Він чув, як у ньому
танув якийсь давній, довголітній холод (І. Фр.). 2. Сірим
змієм плаzuє шлях з гори в долину поміж зеленою травою
безкрайого степу (П. Мир.). 3. Степ, струснувши з себе росу
та зігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим ко-
льором; висока трава починає гнутись, хилитись; поверх неї
тільки гарячий вітер гуляє та сонце розвіває своє пекуче
іскристе проміння (П. Мир.). 4. Ми їхали безкрайми степами,
повз зелені лани колосистого хліба.

Вправа 105. Напишіть десять прикметників твердої
відміни і десять — м'якої відміни. Підкресліть закінчення.

§ 33. ТВЕРДА ВІДМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 106. Провідміняйте прикметники.

Добрий, чарівний, молодий, свіжий, батьків, Петрів, ма-
терин, доччин, Маріїн, Гордіїв.

Вправа 107. Провідміняйте сполучення прикметника
з іменником.

Свіжа каша, краща площа, ширша межа, ближча душа.

§ 34. М'ЯКА ВІДМІНА ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 108. Провідміняйте прикметники.

Синій, братній, вечірній, путній, давній, задній, тепе-
рішній, всесвітній.

Вправа 109. Складіть речення з поданими нижче при-
кметниками в різних відмінках однини і множини.

Осінній, літній, путній, велиcodвій, давній, господній,
дружній.

Вправа 110. Провідміняйте сполучення прикметників
з іменниками.

Осіння пісня, велиcodня неділя, літня буря.

§ 35. ВПРАВИ НА ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКОВИХ ЗАКІНЧЕНЬ

Вправа 111. Перепишіть речення, замість крапок поставте закінчення й поясніть їх правопис.

1. Вона любила холодн.. ночі, повн.. місячн.. сяйва (М. Коц.). 2. Він петерпляче закусив свою біляв.., ріденьк.. борідку (М. Коц.). 3. Сонце грає тепл.. промінням, веснян.. легіт жене по небесн.. блакиті, як пух, легенськ.. біл.. хмаринки, в чист.. повітрі бринять мухи, цвірінькають жвав.. горобці, пахне свіж.. ріллсю, молод.. травицею, фіялками, пахне весною (М. Коц.). 4. Серпце розкриває свої обійми і тим розлог.. нивам, що, порвавши кайдани, збудились до нов.. життя, і тим дітям повітря — вільн.. птахам, що з далек.. країв прилетіли до нас у гості, і тому маленьк.. кущикові фіялок, що тихо процвітає. (М. Коціобапський).

Вправа 112. Перепишіть речення, розкривши дужки. Підкресліть прикметникові закінчення і поясніть їх правопис.

1. З-під (білій кострубатий) брів, з (глибокий) западин визирають (добрий), але (лукавий) очі (М. Коц.). 2. Невідступно за мною летить хмарка (дрібнепелький) мушок (М. Коц.). 3. (Польова) вітер такий (суха, гаряча) (П. Мир.). 4. Дивився (великий) очима, (гострий) і надзвичайно (видюшний) (М. Коц.). 5. Ми сіли на (зелений) травичці й почали (жвавий) розмові про (країний минулий) часи.

§ 36. ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКОВИХ СУФІКСІВ

Вправа 113. Утворіть прикметники з допомогою суфіксів -ав-, -яв-, -аст-, -яст-, -ат-, -н-.

Слина, жила, круглий, горб, зуб, страх, біда.

Вправа 114. Утворіть прикметники з допомогою суфіксів -ив-, -уч-, -лив-, -овит-, -уват-.

Мішок, праця, балакати, брехати, мстити, гордий.

Вправа 115. Утворіть прикметники з суфіксами -еньк-, -енн-, -езн-, -есенськ-, -ісінськ-.

Брудний, великий, тонкий, синій, мокрий, старий, темний, мілій, білій, здоровий.

§ 37. ПРАВОПИС НЕ і НІ з ПРИМЕТНИКАМИ

Вправа 116. Перепишіть речення, розкривши дужки.

(Не) страшні для мене вітри, (ні) підводне каміння (Л. Укр.). 2. (Не) величкі діти пересипаються пісочком (П. Мир.). 3. Плавші видавались (не) страшними і навіть гарними (М. Коц.).

4. В довгу, темну вічку (не) видну не стулю ні на хвильку очей (Л. Укр.). 5. Він — чоловік (не) старий, а вже сили не має. 6. Черемош мчить, жепе зелену кров гір, (не) спокійну й шумливу (М. Коц.). 7. (Ні) ясні дні, (ні) темні ночі не впливали на його настрій.

Вправа 117. Складіть по два речення з прикметниками, де б частка не писалася разом і окремо.

(Не) добрий, (не) певний, (не) складний, (не) старий.

ЧИСЛІВНИК

§ 38. ПОДІЛ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 118. Перепишіть речення і підкресліть кількісні числівники однією рискою, а рядові — двома.

1. Тридцять п'ять верхівців мчали вперед. 2. В класі сиділо п'ятнадцять учнів. 3. В другій класі більше учнів, піж у першій. 4. В тисяча вісімсот шістдесят першому році помер Тарас Шевченко. 5. Перше засідання відбулося при невеликій кількості присутніх. 6. Квочка загубила п'ятеро курчат. 7. Ми утром поїдемо до міста. 8. Одну третю заробітку він витрачає на придбання книжок.

Вправа 118. Напишіть словами числа: 14, 16, 56, 284, 2345, 15893.

§ 39. ІМЕННИКОВА ВІДМІНА ЧИСЛІВНИКІВ

Вправа 119. Провідміняйте числівники:

11, 17, 20, 50, 34, 96, 378, 3259.

Вправа 120. Напишіть в родов., дав. і оруд. відмінках числівники: 200, 500, 3000, 974, 2345.

Вправа 121. Перепишіть числа, замінивши їх словами й поставивши їх у відповідних відмінках: 1) в назив. — 7895, 236, 29476, 400, 500; 2) в місц. — 19847, 349, 854, 2578.

§ 40. ПРИКМЕТНИКОВА ВІЛМІНА ЧИСЛІВНИКІВ

Вправа 122. Провідміняйте числівники:

п'ятий, десятий, одинадцятий, третій, сьомий, дев'ятдесятій, п'ятдесятій, шістсотий.

Вправа 123. Перепишіть текст, замінивши числа словами й поставивши їх у відповідних відмінках.

1. Тарас Шевченко народився в 1814 році. Його мати померла на 33 році життя. На 12 році життя він втратив і батька. З кріпацтва викупили Шевченка 4 травня 1838 року.

В 1847 році його заарештували і засудили його на 10 років на заслання. В 1858 році він повернувся до Петербурга. Помер Шевченко 26 лютого (10 березня) 1861 року.

ЗАЙМЕННИК

§ 41. ПОДІЛ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 124. Перепишіть речення і підкресліть займенники. Визначіть усно, до яких груп вони належать.

1. Ніхто так щиро не дбав про народне добро, як Прокіп (М. Коц.).
2. Хома ходив між людьми ще нерішучий, наче не знав, з чого почати; а біля дому був уже рух — хтось бігав під стіною (М. Коц.).
3. Хто там? Чого вам треба? (М. Коц.).
4. Весною чижик молоденський, такий співучий, проворненський, в садочку все собі скакав та якось у сильде попав (Л. Гліб.)
5. Все ожило, все загомоніло (Л. Укр.)
6. Не здававсь мені величним той завзятий, пишний лицар (Л. Укр.).
7. Тоді ніхто не хотів його зрозуміти, а тепер він став великим чоловіком.
8. Хтось постукав у двері, і раптом чийсь голос почувся.
9. Кожний, кому дорога батьківщина, працює для неї, віддає всі свої сили.
10. Стільки людей наїшло, що й протиснутися не можна.
11. Ніяка сила не змогла стримати стихійний натиск натовпу.

§ 42. ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

Вправа 125. Провідміняйте займенники:

хтонебудь, щонебудь, свій, наш, віякий, твій, чий, чийсь, кілька, увесь, сам.

Вправа 126. Перепишіть речення, розкривши дужки.

1. Поклала мати коло хати маленьких діточок (свої) (Т. Шевч.).
2. З (ці) людьми ми зможемо працювати.
3. Я зустрів (вона) на вулиці і довго розмовляв з (вона).
4. Так гучно справили (себе) весілля (Л. Укр.).
5. Тоді в (я) спалахнула венавість (Л. Укр.).
6. Він з (хтонебудь) не хоче сидіти.
7. Загорілася вся поляна (якийсь) сизим світлом (П. Мир.).
8. Ноги в (вони) тремтіли, груди важко дихали (М. Коц.).

Вправа 127. Провідміняйте неозначені займенники: будь-хто, будь-що, якийсь, хтось, щось.

ДІССЛОВО

§ 43. ПОДІЛ ДІЕСЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 128. Перепишіть речення і підкресліть підметові діеслові одією рискою, а предметові — двома.

1. Огні горять, музика грає (Т. Шевч.). 2. Мовчки пред-
ки наші в полі, мовчки спочивають (П. Кул.). 3. Густий си-
вий туман наліг на землю (М. Коц.). 4. Чистий сніг не бли-
щить через туман (М. Коц.). 5. І щуку на вербі повісити
звеліли (Л. Гліб.). 6. І краска сорому горіла на лиці (Л. Укр.).
7. Змальовано царя славетні вчинки (Л. Укр.). 8. Місяць
яснесенький промінь тихесенький кинув на нас (Л. Укр.).
9. Не тратьте, куме, сили: спускайтесь на дно (І. Фр.).
10. Тьюха, плаче соловейко на калинонці (П. Граб.).

Вправа 129. Придумайте й напишіть десять середніх і десять зворотних дієслів. Складіть з ними речення і під-
кresліть середні однією рискою, а зворотні — двома.

Вправа 130. Випишіть з цього уривка всі предметові дієслова — окремо перехідні і неперехідні.

Я поніс мале, гарне пташеня додому і посадив його не до клітки, а в середину подвійного вікна. Пташеня не літало і не порхало, а тільки бігало вздовж шиб. Часом зупинялося, схиляло голівку і знов підносило її або перехилювало набік, так що одно око, здавалось, блукало по гілках близької яблуні. Я поклав пташеняті хліба, поставив йому води і пішов геть. Коли вечером я повернувся додому й зазирнув до своєго пташеняти, то побачив, що воно і не зачіпало поживи, тільки сиділо у кутку, високо вгору протягнуло топецьку шийку і гляділо крізь вікно на двері, де серед пурпурової пожежі заходило сонце за снігову шапку — хребти гори. (І. Франко).

Вправа 131. Подані тут дієслова розбийте на групи і випишіть окремо — підметові, предметові, перехідні і неперехідні.

Сидіти, читати, писати, мовчати, юхати, різати, складати, чистити, благати, дрімати, одягатись, купатись, вештатись, рости, пильнувати, доглядати, сміятися, хворіти, брати, малювати, робити, нести, везти, кинути, лежати, зустріти.

Вправа 132. Всі зворотні дієслова поділіть на групи за їх значенням.

Сміятись, одягатись, чванитись, боротись, зустрічатись, будуватись, виконуватись, смеркатись, не сидіться, не спиться, змагатись, грatisь, хвилюватись, сердитись, коритись.

Вправа 133. Випишіть окремо в колонку доконані і недоконані дієслова.

Мріяти, будувати, бавитися, служити, задуматися, прийти, юхати, зробити, боротися, завоювати, мати, уявляти, дістати, сидіти, сісти, сідати, лягти, лежати, світитися, вернутися, об'єднатися, залишити, писати, працювати, снувати, заснувати.

Вправа 134. Придумайте і напишіть в колонку десять доконаних і десять недоконаних дієслів, поставивши проти кожного питання. Зразок: писати — що робити? викласти — що зробити?

Вправа 135. Перепишіть речення і підкресліть дієприкметники однією рискою, а дієприслівники — двома.

1. Злазив на гору, руду, спалену, вкриту сухим байдиллям (М. Коц.). 2. Вербові кілки, колись густо повткани в землю, стали високими вербами. 3. Маланка, закасавши спідницю та вся зігнувшись, мов чапля, переставляла ноги по глеюватій землі (М. Коц.). 4. Всі вулиці у Вербівці ніби зумисне обсаджені високими вербами (Н.-Лев.). 5. Вона була при зброй: у руках був заступ гострий, а в кишені куля, набита знадобом розривним (Л. Укр.). 6. Не раз борщ, хлюпнувши на вогонь, бухав та сичав, мов гадина, гніваючись на незручність господинину (Н.-Лев.).

§ 44. ПОДІЛ ДІЄСЛІВ ЗА ФОРМОЮ

Вправа 136. Перепишіть речення, підкресліть дієслова і визначіть особу, час, число.

1. Легенький вітрець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку (П. Мир.). 2. Під човном клекотіло, кипіло, шумувало, а він підскакував і плигав, немов нісся кудися на білогривих звірях (М. Коц.). 3. Заснули верби на облозі, і вітер задрімав (Л. Гліб). 4. Зійшли сніги, шумить вода, веспою повіва (П. Граб.). 5. Синиця славу розпустила, що хоче море запалить, що море буцімто згорить (Л. Гліб.).

Вправа 137. Перепишіть і визначіть способи дієслів.

1. Стояла я і слухала весну; весна мені багато говорила, співала пісню дзвінку, голосну та знов таємно,тихо шепотіла (Л. Укр.). 2. Чи то хто б подумав, щоб Яким, отакий неповоротний, та отак плавав! (П. Мир.). 3. — Продуй перше, віж маєш сісти! — вимагала від Івана Палагна (М. Коц.). 4. Слухайте, як то було. Іду я собі раз містом, мітли, зв'язані докупи, несу на дрючку на плечах, іду та й роззираюся довкола, чи не киває хто на мене або не кличе (І. Фр.). 5. У жовтій млі безмірної долини синіє щось (П. Мир.). 6. Море дедалі втрачало спокій (М. Коц.). 7. Якби я зізнав, що він зрадить, був його власними руками задушив. 8. Ми з вами були вже про це говорили..

Вправа 138. Перепишіть і визначіть до якої відміни належить дієслово, підкресливши дієслова 1 дієвідміни однією рискою, а дієслова 2 дієвідміни — двома.

У жовтій млі безмірної долини сипіє щось. Що то? Дощова хмара висовує з-за гори своє верхів'я чи темний ліс дрімає на сонячній спечі? Коли-не-коли тягне звідти холодчиком. А сонце мов розсердилося на вас, витріпцилося, пече, тисячами гарячих голочок вгороджується у вашу одежду, добирається до вашого тіла, точить, висмоктує гарячим потом з нього всю воду, смалить і сушить почервоніле обличчя. Ви чуєте, як у вас гусне кров, ледве плаває вона в набряклих жилах, трудно до серця доходить, — скільки то бідному наддає лишньої роботи. Сон — ве сон; облягає вас якася сонна млявість, і думки снуєть у вашій голові. (П. Мирний).

§ 45. ПЕРША ДІЄВІДМІНА

Вправа 139. Провідміняйте дієслова в дійсному способі і підкресліть закінчення.

Іти, писати, сміятися, змагатися, класти, силувати.

Вправа 140. Від дієслів, поданих нижче, утворіть форми майбутнього часу в 1, 2 і 3 особі однини і множини.

Годувати, пасти, жити, бити, лiti.

Вправа 141. Від дієслів, поданих нижче, утворіть форми давнominулого часу для всіх родів в однині і множині.

Терпіти, кермувати, силувати, милувати, вітати.

Вправа 142. Провідміняйте в наказовому способі дієслова.

Бороти, полоти, гуляти, кликати, сісти.

Вправа 143. Складіть речення з дієслів у формі умовного способу.

Колоти, належати, воліти, стукнути, виполоскати.

§ 46. ДРУГА ДІЄВІДМІНА

Вправа 144. Провідміняйте дієслова в дійсному способі і підкресліть закінчення.

Сидіти, ходити, гуркотіти, доїти, терпіти.

Вправа 145. Утворіть форми майбутнього часу в 1, 2 і 3 особі однини і множини.

Верещати, косити, гонити, мусіти.

Вправа 146. Утворіть форми минулого і давнominулого часу від дієслів.

Бігти, спати, лежати, сидіти.

Вправа 147. Провідміняйте дієслова в формі наказового способу.

Кричати, пищати, доїти, радити.

Вправа 148. Складіть речення з дієслів у формі умовного способу.

Одужати, стояти, тайти, молотити, смалити.

§ 47. ТРЕТЬЯ ДІЄВІДМІНА

Вправа 149. Провідмінайте дієслова в дійсному способі. Продати, розповісти, вийти.

Вправа 150. Провідмінайте дієслова в наказовому способі. Віддати, з'їсти, відповісти.

Вправа 151. Утворіть форми умовного способу від дієслів.

Здати, попоїсти, передати, поїсти.

§ 48. ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ.

Вправа 152. Від поданих дієслів утворіть дві основи дієслів — інфінітива і тепер. часу, виділивши рискою. Зразок: ходи-ти — ходж-у, писа-ти — пиш-у.

Складати, стояти, кликати, брати, вести, синіти, біліти, знати, мити, виконувати, одягатись, жити, тримати, годувати, носити, везти, малювати.

Вправа 153. Утворіть активні дієприкметники теперішнього часу на — чий, виділивши в окрему групу першу і другу дієвідміпу.

Гонорити, платити, співати, споживати, викручувати, складати, плакати, зустрічати, догорати, палати, працювати, відповідати, перемагати, задовольняти.

Вправа 154. Складіть речення з дієприкметниками: Працюючий, тримтчий, сидячий, лисіючий, бажаючий, виконуючий, пануючий, працюючий.

Вправа 155. Утворіть активні дієприкметники минулого часу на -лий і складіть речення з ними.

Перегоріти, заржавіти, обгоріти, змарніти, померти, поховкнути, почорніти, збліднути, спалахнути, посивіти.

Вправа 156. Утворіть пасивні дієприкметники теперішнього часу.

Вигадувати, малювати, годувати, переписувати, перемелювати, засновувати, видовбувати, вишукувати, викорчовувати, організовувати.

Вправа 157. Утворіть пасивні дієприкметники минулого часу.

Зламати, написати, змішати, розпалити, зварити, випросити, годити, платити, везти, нести, застерегти, кохати,

скривити, покропити, косити, пекти, варити, розпорошити, перемогти, прочитати, перевірити, обсадити.

Вправа 158. Утворіть дієприслівники теперішнього часу окремо першої і другої дієвідміні.

Сідати, ходити, стояти, надіятись, зустрічатися, орати, пекти, доїти, вигукувати, тримтіти, сподіватись, шумувати, працювати, голодувати.

Вправа 159. Утворіть дієприслівники минулого часу.

Бігти, сісти, ходити, лежати, брати, нести, платити, лягти, взяти, стати, гукнути, накласти, зустріті, закінчити, погодити, сподіватись, викупатись.

Вправа 160. Складіть речення з дієприслівниками.

Працюючи, сидячи, шапуючи, підписавши, викопавши, виллявши, шукаючи, зустрівшись, сівши, лігши.

§ 49. ПРАВОПИС ДІЄСЛІВНИХ СУФІКСІВ

Вправа 161. Утворіть нові слова з суфіксами -овува-, -ну-, -ону-, -ува- (-юва-).

Виховати, виварити, розписати, стукати, рвати, випробувати, запросити, гуркати, гукати.

Вправа 162. Утворіть діеслова з допомогою суфіксів -ати, -увати, -ювати, -итиг-, -іти.

Учитель, секретар, розмова, крацій, рудий, сивий, перехід, коса, праця, готовий, пісок, старий.

§ 50. ПРАВОПИС НЕ ПРИ ДІЄСЛОВАХ

Вправа 163. Напишіть разом чи окремо частку не з діесловами.

1. Хто йде — іде — (не) минають зеленого дуба (Т. Шевч.).
2. (Не) прийнялись три явори (Т. Шевч.).
3. Старий батько вже (не) добачає.
4. Говори голосно, бо він (не) дочуває.
5. Вітер в гаї (не) гуляє — вночі спочиває (Т. Шевч.).
6. (Не) слухає поради облесних ворогів (І. Фр.).
7. Ночей (не) досипала — доглядала його, пестила, як рідна мати.

ПРИСЛІВНИК

§ 51. ПОДІЛ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 164. Перепишіть текст і підкресліть прислівники, визначивши їх групу.

Хома торкає Андрія в плече й повертає вліво. — Бачиш отих, що там? — потому повертає його направо, — і тих,

що там, багачів, дуків? — Андрієві душно. Старі слова говорить Гудзь, а вони қрають сьогодні, як немилосердний ніж, наче більма з очей стинають. На хвилину очі пробили мури гуральні, стіни панського двору і дивляться в глиб, по-новому.

Андрієві дивно, що він уперше сьогодні побачив, які справді маленькі, загублені села. Наче хто розтрусив по майдані трошки соломи з воза. І теж йому дивно, що панський пастух, наче виріс одразу отут перед ним попліч, наче дуб уріс у землю, а під ноги йому покірно котять жовті хвилі лани, і навіть сонце в покорі стелиться долом.

(М. Коцюбинський).

Вправа 165. Випишіть з газети, словника тощо по кілька прислівників па кожну групу окремо.

§ 52. ТВОРЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Вправа 166. Придумайте по кілька прислівників іменникового, прикметникового, займенникового і числівникового походження. Поясніть їх правопис.

Вправа 167. Складіть речення, де подані нижче слова були б відмінюваними словами в одних реченнях і прислівниками в других.

Зранку, назустріч, поперше, по-доброму, вкупі, догори, надворі, нашвидку, спочатку.

§ 53. ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ

Вправа 168. Перепишіть речення, розкривши дужки.

1. Чи є краще в світі, як (у) купі жити. 3. Я (з) роду не бачив такого дива. 4. (З) роду її ніхто не залишився живий. 5. (По) серед річки він почав показувати, як (по) сокирячому плавати (П. Мир.). 6. І верховіттям топкій тополі кивають (з, с) тиха, шепотять (по) волі (Л. Укр.). 7. (З, с) початку він добре вчився, а потім став лікуватись. 8. (З, с) початку для вчимося, а потім ідемо па прогулянку. 9. (В) перше вікно не дивись, а дивись (в) друге. 10. Ми (в) перше бачили його таким веселим. 11. (В) почі лляв дощ, а (в) день сонечко сяло. 12. (В) день його народження батько купив йому коштовний подарунок.

Вправа 169. Напишіть не і ні разом чи окремо, розкривши дужки.

1. Вони прибули (не) рано, а пізно. 2. Їж (не) багато, тільки часто. 3. До кінця залишилось ще (не) багато. 4. Йому стало (ні) яково. 5. Іди (не) швидко, бо я не встигаю потрапити за тобою.

ПРИЙМЕНИК

§ 54. ТВОРЕННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

Вправа 170. Прочитайте вірш і вишишіть окремо прості, прості похідні і складені прийменники.

Тече вода з-під явора	Хлюпошується качаточка
Яром на долину,	Поміж осокою.
Пишається над водою	А качечка випливає
Червона калипа.	З качуром за пими,
Пишається калишонька,	Ловить ряски, розмовляє
Явір молодіє,	З дітками своїми.
А кругом їх верболози	Тече вода край города,
Й лози зеленіють.	Вода ставом стала,
Тече вода із-за гаю	Прийшло дівча воду брати,
Та попід горою,	Брало, заспівало.

(Т. Шевченко).

Вправа 171. До поданих нижче прийменників підберіть слова і визначіть в дужках відмінок.

За, до, з-під, через, в, крім, край, на, по, над, поміж, з-посеред, від.

§ 55. ПРАВОПИС ПРИЙМЕННИКІВ

Вправа 172. Перепишіть, розкривши дужки. Прийменники підкресліть двома рисками, а префікси — однією.

1. (У) лузі маківка весною (за) цвіла, (про) між других квіток, як жаром, червоніла (П. Граб.).
2. Герман (з) їхав (з) гори. (За) пим (з, с) хопився туман пороху; (перед) ним зеленіють верби, вишні (межи) хатами, трають діти (на) вигоні, бродить худоба (по) оборах (І. Фр.).
3. Іду (по) між людьми (М. Коц.).
4. Почало сонце (з, с) ходити (з) за гори, (з) за лісус (по) казалося його близкуче кільце, і пучок золотого проміння (роз) сіявся (на) горі (по) травиці (П. Мир.).
5. (В) купі (з) матір'ю Чіпка (у) день порається коло хати. (Роз) крив її, (об) бив (з) окола і (з) середини (П. Мир.).
- Молодий Радюк не (по) їхав (до) дому (з) батьком, а (за) лишився (до) вечора (на) баштані (Н.-Лев.).

Вправа 173. Напишіть кілька складених прийменників і поясніть їх правопис.

СПОЛУЧНИК

§ 56. ТВОРЕННЯ СПОЛУЧНИКІВ

Вправа 174. Перепишіть речення і підкресліть сполучники. Підкресліть первісні однією рискою, а похідні — двома.

1. Сонце почало гратись з золотими стіжками жита і пшениці, що стояли на кожному дворі. (М. Коп.). 2. Спить піле місто, мов заклятий край (Л. Укр.). 3. А мати хоче навчати, так соловейко не дає (Т. Шевч.). 4. Стара пані тільки що головою в мур не б'ється, та пічого не врадить (М. Вовч.). 5. За що мене, як росла я, люди не любили? За що мене, як виросла, молодую вбили? (Г. Шевч.).

Вправа 175. Складіть речення з сполучниками і сполучними словами. Сполучні слова підкресліть, пояснивши їх значення в реченні.

Щоб, але, або, доки, як, коли, де, і, кому, що, чим, тим.

Вправа 176. Складіть речення з подавими нижче сполучниками, підкресливши складені сполучники.

Отже, непаче, а, але, бо, адже, теж, також, ніби, зате, та, і, непаче.

§ 57. ПРАВОПИС СПОЛУЧНИКІВ

Вправа 177. Перепишіть речення, розкривши дужки. Сполучники підкресліть.

1. Не (за) те вовка били, що він сірий, а (за) те, що вівцю з'їв (Фольк.). 2. (Як) би ви з нами подружились, багато б дечому навчились (Т. Шевч.). 3. А що (б) ви сказали на, те, коли (б) я вам запропонував це місце. 4. Хоч (про) те йому ніхто не говорив, а (про) те він і сам добре знат, що йому робити, (що) б мати успіх. 5. (Як) же йому допомогти в цій справі? 6. Я на вас чекаю обов'язково, як (же), не прийдете — буду гніватись. 7. (На) що ти це робиш? (На) що він сподівається, ми не знаємо.

ЧАСТКА

§ 58. ЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОПИС ЧАСТОК

Вправа 178. Складіть речення з частками.

Бо, же, аж, що за, хай.

Вправа 179. Складіть речення, де були б слова з подавими нижче частками. Поясніть їх правопис.

Аби, будь, небудь, по, же, ж, як, ся, де, що, хіба, най, хай, бодай, бо.

Вправа 180. Перепишіть речення, розкривши дужки. Поясніть правопис часток не, ні.

1. Розвернися на всі боки, ниво - десятило, та посійся {не} словами, а розумом, ниво! (Т. Шевч.). 2. Не моїм слабим голосом виявити мирові про той закуток щастя, де краса світова побралася з тихим спокоєм, де чарівна врода за-

чарувалася з (не) звичайним дивом (П. Мир.). 3. (Не) жаліла для нього (ні) часу, (ні) праці (М. Коц.). 4. Чурек і сакля — все твоє: воно (не) прошеве, (не) дане (Т. Шевч.). 5. Краса України. Поділля, розкинулось мило, (не) дбало (Л. Укр.). 6. (Не) страшно моїм думкам осінньої (не) годі (Л. Укр.). 7. Я бачив дивний сон, (не) мов передо мною безмірна та пуста і дика площа (І. Фр.).

В П Г У К

§ 59. ЗНАЧЕННЯ ТА ПРАВОПИС ВИГУКІВ

Вправа 181. Перепишіть речення й підкресліть вигуки. Поясніть їх значення.

1. І раптом сміх той прорвався... Ха-ха-xal ...а-ха-ха... (М. Коц.). 2. Пу-ту-гу-у-у! — застогнав пугач серед лісу (П. Мир.). 3. Ах, перестаньте ж кричати (М. Коц.). 4. Ой, пам'ятаю, Марічко, й повік не забуду... (М. Коц.). 5. О, горе нам усім (Л. Укр.). 6. Ох, трудно в світі жити стало! (Л. Гліб.). 7. Цить, дитинко, мати зараз прийде. 8. Прийшла дочка й бух батькові в ноги. 9. Хлопчики роздяглись і шубовсть у воду. 10. Він підійшов до мене й сіп мене за рукав. 11. Аж тут берег під ним хруп! (І. Кул.).

С И И Т А К С А

§ 60. ПОНЯТТЯ ПРО РЕЧЕННЯ

Вправа 182. Прочитайте текст, виділивши інтонацією окремі речення. Перепишіть і поставте крапки.

За своє літування в половині зазнав Іван не мало пригод раз він побачив дивну картину мав уже гнати вівці до стаї, коли венароком озирнувся на близький верх мряка знизилась і кутала ліс, а він став легкий і сивий, як привид тільки полянка зеленіла під ним та чорніла одинока смерека і ось та смерека закурилась і почала рости росте та й росте і ось виступив з неї якийсь чоловік став на полявці, білий, високий, і гукнув назад себе у ліс, і зараз вийшли з лісу олені, один за одним а що вийде новий, то рога у нього все кращі та веселіші. (М. Коцюбінський).

Вправа 181. Випишіть спочатку прості речення, а потім складні.

Остап з Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіхнув од берега й тоді спочив. Пліт захитався і пропустив воду. Прудка течія крутила ним і по-

несла вниз. Остап опиравсь бистрині з усіє сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло середицю річки. Якийсь час илили вони в тумані, поміж берегами, одірвавші од землі безпомічні. На превелику силу вдалося врешті вибитися з стрижня та наблизитись до берега. (М. Коцюбинський).

§ 61. ЧЛЕННИ РЕЧЕНИЯ

Вправа 184. Перепишіть вірш і підкресліть підмет однією рискою, а присудок — двома. Вкажіть непоширені поширені реченні.

Тихесенько вітер віс,
Степи, лани мріють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють,
Сади рясні похилились;
Тополі по волі

Стоять собі мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.

(Т. Шевченко).

§ 62. ЗНАЧЕННЯ ІНТОНАЦІЇ В РЕЧЕННІ.

Вправа 185. Перепишіть уривок, зпайдіть розповідні, питальні і окличні реченні. Поставте розділові знаки і вимовляйте усно кожне речення з відповідною інтонацією.

Вітер свистів Гафійці в вуха, а їй здавалось, що її кличуть. Ні, таки кличуть Вона озирнулась Од воріт махав на неї Прокіп.

— Чого ти
Вона не чула, що він говорить
— Що там таке
— Неси твій прапор

За ворітми було повпо народу Тут і Маланка з своїми сухими руками, важкий Панас Капдзюба і діти, що скакали під плотом, як горобці. (М. Коцюбинський).

Вправа 186. Придумайте і напишіть по два речення з розповідною, питальною і окличною інтонацією.

§ 63. ЗВ'ЯЗОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

Вправа 187. Перепишіть речення й підкресліть узгодження однією рискою, керування — двома, прилягання — хвилястою.

1. Вітер з гаем розмовляє (Т. Шевч.). 2. Поле зеленілось, як оксамит зелений (М. Вовч.). 37. Дзвінко дзюрчала вода (М. Коц.). 4. Лягло сонце за горою (Т. Шевч.). 5. Все переможе шире каяття (Л. Укр.). 6. Реве та стогне Дніпр

широкий, сердитий вітер завива (Т. Шевч.). 7. Спі в гаю перекликались (Т. Шевч.). 8. Люди обробляли панам за поле (Н.-Лев.). 9. Чи знайду я колисбудь власну доленьку? (П. Граб.). 10. Я бачив дивний сон (І. Фр.).

Вправа 188. Випишіть слова нарами і визначіть в дужках зв'язок слів. Зразок: дорогий гість (узгодж.).

1. Шле місяць з неба промені золотисті (Л. Укр.). 2. Під осінь одіслали Оленку в школу (А. Тесл.). 3. Шавкун ішов до свого товариша (І. Мир.). 4. Новітря дише чарівним спо-коєм (Л. Укр.). 5. На небі сірим павутинням снувались хма-ри (М. Коц.).

Вправа 189. Встановіть залежність між словами з допомогою питань. Зразок: З неба блищали яскі зорі (І. Мир.). Що робили зорі? — Блищали. Звідки блищали? — З неба. Які зорі? — Ясні.

1. Ще треті півні це співали (Т. Шевч.). 2. Це в мене в серці дзвін безсмертний дзвонить (І. Фр.). 3. На блідому обличчі застиг вираз наляканого птаха (М. Коц.). 4. Я на гору круту, крем'яну буду камінь важкий підіймат... (Л. Укр.). 5. На шляху поступу ми лиш каменярі (І. Фр.).

Вправа 190. Накресліть схеми зв'язку слів у цих реченнях.

1. Соловейко в темнім гаї сонце зустрічає (Т. Шевч.).
2. Крізь шибки виднілись білі колони тераси (М. Коц.). 3. Ти-хо пливє блакитними річками льон (М. Коц.).

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

§ 64. ПІДМЕТ

Вправа 191. Перепишіть речення і підкresліть підмети, зазначивши зверху, якою частиною мови або формою вони висловлені.

1. Но діброві вітер віє, гуляє по полю (Т. Шевч.). 2. Ва-ня з Василем Ріпкою ламали хліб від величенського окрайця (М. Коц.). 3. Старий воли випрягає, запози ховає (Т. Шевч.). 4. Олекса Безик виходить з свого подвір'я (М. Коц.). 5. У ту хвилину я про них забула. 6. Прокидалась край неба зір-ниця (Л. Укр.). 7. — Продуй перше, піж маеш сістіл — ви-магала від Івана Палагна (М. Коц.). 8. Багато років минуло вже від того часу. 9. Працювати для свого народу — це наш обов'язок. 10. Світить білолицій на всю Україну (Т. Шевч.). 11. Дві бочки їхало колись селом (Л. Гліб.).

Вправа 192. Складіть речення з такими підметами:

Батько, працюючий, п'ять олівців, сестра з братом, ми-лій, вони, чесно працювати, поважати старших.

§ 65. ПРИСУДОК. ПРОСТИЙ ПРИСУДОК

Вправа 193. Перепишіть речення й підкресліть присудки.

1. Вільні співи, гучні, голосні в ріднім краю я чути бажаю (Л. Укр.). 2. Вони йшли далі і далі, забиралися в холодний і непривітний глиб верховинних лісів (М. Коц.). 3. На світі живучи, довіку вчись (Л. Гліб.). 4. Василечки зашамотіли і нічогісінько сказати не схотіли (Л. Гліб.). 5. Година для праці настала (Л. Укр.). 6. Він не вмер, він ще живе (І. Фр.). 7. Папъко! Ти будеш на варті біля грошей (І. Тобіл.). 8. Я хочу крізь слози сміятись (Л. Укр.).

Вправа 194. Перепишіть текст і підкресліть прості присудки.

Іван сів на пеньок, обдивився. Поляпа була закидана вся трухлявими пнями, колючою сіткою гострих вершків, між якими вилася дика малина. Спідні галузки смерек, тояні й посохлі, звисали додолу, як руда борода.

Сум знову обняв Івана. Він знову був сам. Марічка не йшла. Закурпв люльку і вдивлявся в вогонь... Мусіла ж врешті прийти Марічка. Йому навіть здавалось, що він чує її ходу і тріск під ногами гіллячок. О! врешті вона... хотів встати і піти їй назустріч, але не встиг.

Сухі гіллячки розсунулись тихо, і з лісу вийшов чоловік.

(М. Коцюблінський).

§ 66. СКЛАДЕНИЙ ПРИСУДОК

Вправа 195. Перепишіть речення й підкресліть прості присудки однією рискою, а складені — двома.

1. Село було засипане снігом до половини (М. Коц.).
2. З неба місяць так і сяє (Т. Шевч.). 3. Далекі скелі більчими стали (М. Коц.). 4. Хто спить, хто не спить, — покорись темній силі (Л. Укр.). 5. Нічка тиха і темна була. Вітер сумно зітхав у саду (Л. Укр.). 6. Зійшлися судді, стали розбирати (Л. Гліб.). 7. Тим часом пальба ставала частішою (М. Коц.). 8. Стол був накритий на дев'ять персон (М. Коц.). 9. Легенький вітрець подихає з теплого краю, перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку (І. Мир.). 10. Нехай ві жар, ві холод не спипить вас! (І. Фр.).

Вправа 196. Перепишіть речення, підкресліть складені присудки і зазначіть зверху, чим висловлені.

1. Я був убогий сирота (Т. Шевч.). 2. Чудовий той був вечір весняний (М. Вовч.). 3. Еней був парубок моторний (Ів. Котл.). 4. Все небо було засноване хмарами (Н.-Лев.). 5. Тоді він почав стукати ціпком (М. Коц.). 6. Акерман був

розкинутий на горах (Н.-Лев.). 7. Чи справді було так, чи може хто збрехав (Л. Гліб.). 8. У косовицю став за косаря (П. Мир.). 9. Герман не міг довше дивитися на таку забаву між дітьми (І. Фр.). 10. Зоря на небі рожева вже починала займатись (Л. Укр.). 11. Отакий то був Брюховецький, такий то був гадюка, що наварив нам гіркої на довгі роки (П. Кул.).

Вправа 197. Перепишіть речення й поставте де треба риску замість пропущеної зв'язки.

1. Воля для чоловіка вільного чарівне слово (П. Мир.).
2. Я твоя мати (Т. Шевч.). 3. Василь Семенович чоловік тверлий па слова (П. Мир.). 4. Очі два озеря морської води (М. Коц.). 5. Книга морська глибина (І. Фр.). 6. Ніколи перше не думав, що світ такий гарний (М. Коц.). 7. Гуртом, мовляли, і батька бити добре (М. Коц.). 8. Леле, дитинонько, жить слози лить (Л. Укр.). 9. Українська пісня перша в світі, що своєю красою збуджує людські почуття. 10. Ви добрий знавець рідної мови.

§ 67. УЗГОДЖЕННЯ ПРИСУДКА З ПІДМЕТОМ

Вправа 198. Складіть речення з такими підметами:

Батько з сином, велика кількість матеріалу, три олівці, п'ятнадцять учнів, натовп людей, багато народу.

Вправа 198. Перепишіть речення і замість крапок поставте закінчення.

1. На стерні, під полукипком сиділ... дві жінки (М. Коц.).
2. Молодиця з дівчиною повертал..ся до міста (М. Вовч.).
3. Зажи.. тепер Чіпка з Грицьком душа в душу (П. Мир.).
4. Там три верби схилил..ся, мов журяться вони (Л. Гліб.).
5. Коло верби стоял.. три чоловіки. 6. Їд.. Марко з чумаками (Т. Шевч.). 7. Багато глядачів зібрали..ся на виставу.

§ 68. ДОДАТОК

Вправа 200. Перепишіть текст, підкресліть додатки, написавши зверху, на яке питання відповідає додаток.

Ставало тісно. Обличчя схилилися до облич, тепло дихання мішалось з диханням, упрілі чола ловили у себе блиск смертельного світла, що запалило мінливі вогні на дротяних записках, на чересах та табівках. А хата все сповнялась новими гостями, що вже товпились біля порога.

(М. Коцюбинський).

Вправа 201. Складіть речення з такими додатками:

Чоловіка, до мене, зі мною, хворого, з головуючим, шклянку чаю, читати, ходити.

§ 69. ДОДАТОК ДО ДІЄСЛОВА

Вправа 202. Перепишіть текст і підкресліть додатки разом з дієсловами, що до них вони належать.

(Іван) приносив їй хліба чи грудку соли. З довірливим риком тягнися до нього його білачя або голубоня, висувала теплий червоний язик і разом з сіллю лизала руку. Вокі близькучі очі приязно дивились на нього, а теплий дух молочного вим'я та свіжого глою знову вертали втрачений спокій і рівновагу.

В копарі його обливало ціле море овець... Вони знали господаря свого, ці барабани і ягници, і з радісним беканням терпились до його ніг. Він запускав пальці в пухнату вовну або з батьківським почуттям брав на руки ягня — і дух полонини віяв тоді над ним такликав у гори. (М. Коцюбинський).

Вправа 203. Напишіть кілька речень з додатками при дієслові з посереднім і безпосереднім зв'язком. Підкресліть посередній додаток однією рискою, а безпосередній — двома.

§ 70. ПРЯМИЙ і НЕПРЯМИЙ ДОДАТОК

Вправа 204. Перепишіть текст і підкресліть прямі додатки однією рискою, а непрямі — двома.

1. У одній хатці, що в край стояла, к полю, жила вдова, а у вдовиці був син, дитина єдина, і звали того сина Іван, а на прозвання Кармель. Смільчака такого, такого красеня, такого розумниці, як цей хлопчик удався, пошукати по цілім широкім і великім світі, та ще удень, при ясному сонцеві, та ще із свічкою пломенистою. Найглибші річкові пороги й нурти перепливати, у самісінські пущі лісові забирались, па височенні дерева узлізати, у самі пропасні яри спускатись, то йому було все одно, що вам або пам водиці іспити. (М. Вовчок).

2. I. За горами гори хмарою повіті (Т. Шевч.). 2. Часом діти гралися новими п'яцьками, уламками пляшечок (М. Коц.). 3. У Маланки очі блипцали (М. Коц.). 4. Дійшла й до Оленки черга (А. Тесл.). 5. Син написав батькові листа з подякою за піклування.

Вправа 205. Вишишіть з художнього твору десять речень і підкресліть непрямі додатки. Поясніть значення додатків.

§ 71. ДОДАТОК В АКТИВНІМ і ПАСИВНІМ ЗВОРОТАХ

Вправа 206. Подані нижче речеппя активні замініть пасивними.

1. Пані Наталя відхилила двері із спальні в столову (М. Коц.). 2. Бліскавка розпорола черево пітьмій (І. Фр.). 3. Робітники будують будинок. 4. Малярі білять стіну. 5. Військо здобуло місто. 6. Війна руйнує міста. 7. Учні ретельно виконують домашні завдання. 8. Косарі всю траву скосили.

Вправа 107. Придумайте і напишіть п'ять активних речень. Перетворіть ці речення на пасивні.

§ 72. ДОДАТОК ДО ІМЕННИКА, ПРИКМЕТНИКА І ПРИСЛІВНИКА

Вправа 208. Перепишіть речення і підкресліть додатки до Іменника однією рискою, додатки до прикметника — двома, додатки до прислівника — хвилястою.

1. Палагна ступала по мокрій росі царинки (М. Коц.).
2. Се дім плачу і смутку, і зідхання, гніздо гризот, і зіпсуття, і муки (І. Фр.). 3. До храму людських змагань, праць і трудів чень і моя доложиться цеглина (І. Фр.). 4. Ти запах свободи приносиш (І. Фр.). 5. Він був гарний на вроду, але поганий на вдачу. 6. Люди стояли в церкві, повні молитовного настрою. 7. Нам приємно було почути цю звістку. 8. Йому було вигідно мати таку гарну рекомендацію. 9. Голос духа чути скрізь (І. Фр.).

§ 73. ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 209. Перепишіть цей уривок і підкресліть означення. Вкажіть, чим воно висловлене.

...у кутку сидить на голому ослоні Сомко. Одним заливом за поперек його взято і до стіни ланцюгом приковано, а другі кайдани на ногах замкнуті. У старій подраній сірячині, без пояса і без сап'янців. Усе хардизяки поздирали, як узяли до в'язнення; тільки вишиваної сріблом та золотом сорочки посовістились ізвімати. Вишивала ту сорочку небога Леся; і по ковшіру, і по пазусі, і по ляхівках широких рукавів повиписувала голубонька сріблом, золотом і блакитним шовком усякі квіти й мережки; а Череваниха подарувала її безталанному гетьманові на пам'ятку гостювання в Хмарищі.

(П. Куліш).

§ 74. ОЗНАЧЕННЯ УЗГОДЖЕНЕ

Вправа 210. Випишіть узгоджені означення разом з Іменниками, що до них належать. Зазначіть зверху, чим воно висловлені.

У непрогляднім гаю тихо. Столітні дерева підпиралися молодими; міцні, широкі іх віти лежали на молоденських, гнуучих верховинах і гнули їх додолу своєю важкою силою, а де-не-де гнучка гіллячка сковзала між ними та й росла, росла, росла увишінь, звиваючись, кидаючись з боку у другий, паче то жахаючись, що її зупинять, що її перешкодяТЬ. Далі поросли кущі усякі. Сонце западало тудою тільки іскорятами, і квітки там розпукувались у тіні та у прохолоді. Калиновий цвіт і бузиновий розпускався там у два рази більш і дужіш, червона, пломениста шипшина розквітала тут пишніша й блідша і пахла легше. (М. Вовчок).

Вправа 211. Складіть речення з поданими нижче означеннями в різних відмінках, числах і родах.

Добрий, відважний, восьмий, учпівський, ясний, мій, північний, написаний, такий, літній, шкільний, майбутній.

§ 75. ОЗНАЧЕННЯ НЕУЗГОДЖЕНЕ

Вправа 212. Перепишіть речення і підкресліть неузгоджені означення. Вкажіть, чим вони висловлені і якою формою.

1. Перед ними була зовсім міська вулиця з мостовою, з тротуарами (Н.-Лев.). 2. Сон літньої ночі колись мені снився (Л. Укр.). 3. Тільки здорові жилаві руки з довгими пальцями... нагадували про давнього Миколу Джерю (Н.-Лев.). 4. Змальовано царя славетні вчинки (Л. Укр.). 5. Брав в одну руку з стравою миску, а в другу сокиру і виходив на двір (М. Коц.). 6. Поляпа була закидана вся трухлявими пнями, колючою сіткою гострих вершків (М. Коц.). 7. Твори Т. Шевченка знають всі народи.

Вправа 213. Перепишіть і підкресліть додатки однією рискою, а означення — двома.

1. Читання книжок. 2. Твори П. Куліша. 3. Початок праці. 4. Шелест листя. 5. Засідання президії. 6. Час розходитись. 7. Чайка Двіпра. 8. Голова зборів. 9. Батько Олени. 10. Вишикувався полк кавалерії. 11. У вікно до мене заглянули від яблуні гілки (Л. Укр.).

§ 76. ПРИКЛАДКА

Вправа 214. Перепишіть речення і підкресліть прикладки.

1. Виступає круглий місяць з сестрою - зорею (Т. Шевч.). 2. А надокучить їй дома сидіть, до дідуся Гната, було, побіжить (А. Тесл.). 3. А в серці розкішно цвіте золотистая

квітка-надія (Л. Укр.). 4. В Путівлі-граді вранці-рано співає-
плаче Ярославна (Т. Шевч.). 5. Ой, вишеньки-черешеньки,
червоний, спілі (Л. Укр.). 6. У селі Вербівці живе чоловік
(А. Тесл.). 7. То вітер часами закине в віковечка снігом-кру-
пою (Л. Укр.).

Вправа 215. Визначіть і підкресліть прикладку в цих
сполученнях:

Ріка Дніпро, місто Київ, Петро Осадчий, дядько Іван,
Петро Могила, станція Авгсбург, газета „Час“, вірш „Кавказ“.

Вправа 216. Напишіть п'ять речепъ; де прикладка
була б відділена розділкою, і п'ять речень з окремою при-
кладкою.

§ 77. ОБСТАВИНИ

Вправа 217. Перепишіть уривок і підкресліть обста-
вии.

Море дедалі втрачало спокій. Чайки зпімались з оди-
ночих берегових скель, припадали грудьми до хвилі і пла-
кали над морем. Море стемніло, змінилось. Дрібні хвилі зли-
вались докути і... підкрадались до берега, падали па пісок
і розбивались на білу піну. Під човном клекотіло, кипіло,
шумувало, а він підскачував і плигав, немов лісся кудись
на білогривих звірях. Грек часто озирався назад і з триво-
гою поглядав на море. Алі прудкіше бігав од човна на бе-
рег, увесь забризканий півою. Вода при березі почипала ка-
ламутитись і жовкнути; разом з піском хвиля викидала з дна
моря на берег каміння і, тікаючи назад, волокла їх по дну
з таким гуркотом, паче там щось велике скреготало зубами
її гарчало.

(М. Коцюбинський).

Вправа 218. З попереднього тексту випишіть речення
з обставинами способу дії.

Вправа 219. Перепишіть речення, підкресліть обста-
вии і зазначіть зверху рід обставин (способу, місця, часу
тощо).

1. Широкий двір зеленів моріжком (М. Коц.). 2. Ще во-
ни спали спокійно (І. Фр.). 3. Стежка лагідно здіймалась
вгору (М. Коц.). 4. Ніч уже спустилася на землю (П. Мир.).
5. Буря збиралась над Бориславом (І. Фр.). 6. Гафійка сиділа
на призьбі за хатою (М. Коц.). 7. Часом Алі пропускав
зручний мент і тоді хапався за бік баркаса (М. Коц.). 8. Ба-
чив я його восени (А. Тесл.). 9. Одного вечора старий Джеря
прийшов з панського току та й зваливсь (Н.-Лев.). 10. Я ма-
шинально зриваю цвіт яблуні і прикладаю холодну од роси
квітку до лиця (М. Коц.). 11. Вони ходили розпитати у ньо-

го (М. Коц.). 12. Діти ходять до школи учитися. 13. Дуже любив Чіпка казки слухати (П. Мир.).

Вправа 220. Складіть речення з цими обставинами. Обставини підкресліть і зверху зазначіть їх тип.

На Чорному морі, зрідка, швидко, цього року, увечері, від снігу, для навчання, на Україні, за два місяці, ненароком, наопашки, злегка.

ТІПИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

§ 78. ПОВНІ І НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 221. Напишіть коротенько про те, що ви робите ранком. Пишіть повними й неповними реченнями.

Вправа 222. Перепишіть і підкресліть неповні речення. Зверху в дужках напишіть пропущений член.

Мишка знайшла хазяїна свого аж у кабінеті. Стояв під скляними дверима, що вели на терасу, і стежив, як з докучним дзижчанням билася об шибку муха. Мишка ткнулась носом об його чобіт, але він її не помітив. Тоді вона заскакала на двері, щоб дістатися муху, але її зловила, утомилася і лягла в кутку на подушку.

Крізь шибки виднілися білі колони тераси, а за ними квітник. На клюмбах горіли маки, а ранні левкої тільки що розпускалися. Аркадій Петрович щодня дивився на квітник, але тільки сьогодні він його зацікавив. Одихлив двері і підставив лисину сонцю. По тому важко зійшов по сходах і присів над квітками.

§ 79. ДВОСКЛАДОВІ І ОДНОСКЛАДОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 223. Подані нижче речення розбийте на склади (склад підмета і склад присудка) за схемою.

1. Одного вечора старий Джеря прийшов з панського току та й зваливсь (Н.-Лев.). 2. Ідуть дівчата в поле жати (Т. Шев.). 3. Починало вже дніти (М. Коц.). 4. Хороше зробилось на серці в Йона (М. Коц.).

Вправа 224. Придумайте й напишіть п'ять двоскладових і п'ять односкладових речень. Поясніть, які то односкладові речення.

§ 80. ОСОБОВІ І БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 225. Перепишіть і підкресліть присудки в безособових реченнях.

1. Ставало спокійно і тепло на серці (М. Коц.). 2. Було чудно і радісно разом (М. Коц.). 3. Надворі стемніло (П. Мир.).

4. То ж на роботі було весело (М. Коц.). 5. Дітям жаль ко-
ня (І. Фр.). 6. Чого тобі шкода? (М. Вовч.). 7. Про це давно
вже відомо. 8. Зразу з світу вічного не можна розібрати
в хаті (М. Коц.).

Вправа 226. Випишіть окремо особові і безособові ре-
чепні. Поясніть способи висловлення присудка в безособо-
вих реченнях.

1. А навколо було так гарно, так радісно (М. Коц.).
2. Надворі стало сіріти (П. Мир.). 3. Двері були зачинені.
4. Зеленіють у садочку черешні та вишні (Т. Шевч.). 5. Хо-
лодно надворі було (А. Тесл.). 6. Але Гудзя годі було спи-
нити (М. Коц.). 7. Стоїмо і дивимось на безмежне море.
8. Його привітно запрошено садовитися і широко частувано
(М. Вовч.). 9. Йому хотілося малювати (І. Фр.). 10. А на-
вколо так гарно (М. Коц.). 11. Йому все було мало роботи
(М. Коц.). 12. Під білою березою козаченка вбито (Нар. пісня).

Вправа 277. Перетворіть де можна особові речення на
безособові.

1. Двері зачинені.
2. Ворог розбитий.
3. Козаченка вбитий.
4. Крамниця зачинена.
5. Вікно відчинене.
6. Гори вкриті свіgom.
7. Левада залита водою.
8. Каса відкрита про-
тягом цілого дня.
9. Лист написаний моїм братом.
10. Лист написаний олівцем.
11. Дорогу замів спіг.

§ 81. НЕВИЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 228. Перепишіть речення і підкресліть при-
судки. Поясніть, чому ці речення звуться невизначенено-осо-
бовими.

1. В селі не бачили й не чули, де вона поділась (Т. Шев.).
2. Дивується, чому не йде апостол правди і науки (Т. Шев.).
3. Говорять про цього різні речі.
4. Що посієш, те й пожреш.

Вправа 229. Придумайте кілька невизначенено-особових
речень.

Вправа 230. Невизначенено-особові речення перетворіть
на безособові.

1. Поле засіяли вже.
2. Його помістили до лікарні.
3. Учнів похвалили за добру науку.
4. Вікна відчинили.
5. Листи вже послали.

§ 82. НАЗИВНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 231. Намалюйте картину природи восени з до-
помогою називних підметових речень. Називні речення під-
кreslіть.

Вправа 232. Напишіть п'ять називних речень присудкових.

Вправа 233. Вишишіть окремо називні підметові і називні присудкові речення.

1. І. Ніч. Місяць світить. Тихо. Ніщо не ворухнеться. Чути тільки, як десь далеко собаки гавкають. 2. Шевченкові твори. Українська газета. Наша школа. Німецький університет.

П. І. Довга дорога. Чагарі, долини. На небі палкому ніде ні хмари. Ми ідемо... 2. Талого снігу платочки сивень-кій, дощик дрібненький, холодний вітрець. Проліски в рідкій травині тоненькій... 3. Чорна-чорна та глибока віч... Вітер мчить шалено із півночі, мов тікає від погоні пріч. (Л. Українка).

ОДНОРЯДНІ ЧЛЕНИ

§ 83. ФОРМИ ВИСЛОВЛЕННЯ ОДНОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ

Вправа 234. Придумайте кілька речень на однорядні члени речепія (підмети, присудки, додатки, означення, обставини) з однаковою формою.

Вправа 235. Перепишіть і підкресліть однорядні члени речепія. Поясніть, які це члени і чим вони висловлеці.

1. Старшенький хлопчик був біловолосий, з сірими очима (І. Фр.). 2. Чи не здається їм, що принесуть з собою но-вій, ще не співані пісні, що в краю темпому, сновитому журбою, блиспуть пісні, мов блискавки яскні (Л. Укр.). 3. Кобзарі нам розказували про війни, про чвари, про тяжке лихоліття, про лютії карі (Т. Шевч.). 4. Безстрашно йшов він у воду, з хвилями боровся, вітрам, дощам і громам опирається (І. Фр.). 5. На добрім хазяйстві Палагна набралась тіла, стала повна й червона, курила люльку, як Івацова мати, посила пишні шовкові хустки (М. Коц.). 6. Над селами, над нивами, лугами і долинами велика хмара йшла (Л. Гліб.).

Вправа 236. Придумайте або випишіть з художніх творів п'ять речень з однорядними членами непоширеними і п'ять — з поширеними.

§ 84. ФОРМИ ЗВ'ЯЗКУ ОДНОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ

Вправа 237. Перепишіть речепія, поставте де треба коми.

1. Юрба посувалася ...судячи та радячи (М. Вовч.). 2. Реве стогне хуртовина котить верне полем (Т. Шевч.). 3. І вам згадається садок високий ганок летючі зорі тиха літня віч розмови наші співі й на останок уривчаста палка завзвичай річ (Л. Укр.). 4. Миколка загорнув книжку знов розгірнув устав постояв прийшов до столу до порога (А. Тесл.). 5. Рів-

ний гарячий дух іде від землі з неба з моря од сірих кам'яних громад Яйли (М. Коц.). 6. Промінням ясним хвилями буйними прудкими іскрами летючими зірками палкими близькавицями мечами хотіла б я вас виховати, слова! (Л. Укр.).

Вправа 238. Перепишіть, підкресліть однорядні члени, пояспіть значення сполучників і розділових знаків.

1. І яр, і поле, і тополі, і над криницею верба нагнулася (Т. Шевч.). 2. Подекуди по жовтозелені скатерті розкидаві темнозелені куці верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, наче топольки (Н.-Лев.). 3. А там і ліс, і ліс, і поле, і сині гори за Дніпром (Т. Шевч.). 4. Весна стояла суха й вітряна (М. Коц.). 5. І барвінком, і рутою, і рястом квітчає весна землю (Т. Шевч.).

Вправа 239. Придумайте речення на однорядні члени з сполучниками: або-або, то-то, чи-чи, і-і. Поставте коми де треба.

§ 85. ОДНОРЯДНІ і НЕОДНОРЯДНІ ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 240. Перепишіть і поставте де треба коми. Пояспіть неоднорядні означення.

1. Я бачив прекрасний вевиданий город. 2. Навіть душне повітря літньої днини приймalo м'які синяві тони, в яких тонули й розплি�вались контури далеких прибережних гір. 3. Була чудова ніч. 4. Блідий пахучий напій пінівсь у склянці. 5. Вона була з гір, з далекого гірського села. 6. Серед тихої беззвучної ночі встають перед нього давні спогади. 7. Грек розвозив сіль по прибережних кримських селах раз на рік. 8. Довгими осінніми вечорами велись безконечні розмови та суперечки. 9. Чорна пухка земля дихала вогкістю. 10. Затишок теплої світлої кімнати обіймав спокоєм і лагідністю. 11. Гострий колючий смішок ворушиться в Хоминих грудях. (М. Коцюбинський).

Вправа 241. Напишіть п'ять речей з однорядними означеннями і п'ять з неоднорядними. Поставте коми де треба.

§ 96. УЗАГАЛЬНЮЮЧІ СЛОВА ПРИ ОДНОРЯДНИХ ЧЛЕНАХ

Вправа 242. Перепишіть і підкресліть однорядні члени однією рискою, а узагальнюючі слова — двома. Поставте розділові знаки.

1. Поштові дзвічки валування собак-грубі лайки і крики все це пропливло як хмара на літнім небі (М. Коц.). 2. Гладка лакірована підлога мальовані стіви круглий столик з оріхового дерева комод і писемне бюрко ось що пе-

редусім насувалося оку (І. Фр.). 3. І це повітря, і покручені лози і зів'яла трава все це мимохіть нагадує їй щасливі хвилини її життя (М. Коц.). 4. Ах, як усього багато неба сонця веселої зелені (М. Коц.). 5. У темнім лісі зібрався всякий звір вовки лисиці з ховрахами зайці дурні шкідливий тхір (Л. Гліб.). Все змішалось в одну мить і злилось докути і земля й море (Н.-Лев.).

Вправа 243. Перепишіть і поставте де треба риску або двокрапку.

1. На йому була проста одяга широкі сині штані, біла сорочка й чорна смушева шапка. 2. На дворі було видно, як удень було видно все дерево в садку, всі верби, кожну гіллячку, кожний збліякий жовтий листок, що теліпався на гіллі. 3. Кожний кущик, горбок, долинка, кожна стежечка все це було йому знайоме, промовляло до його (М. Коц.). 4. Ні брат, ві сестра, пі друг пікто не замінить рідної матері.

§ 87. ПРИСУДКОВІ ФОРМИ ЧИСЛА ПРИ ОДНОРЯДНИХ ПІДМЕТАХ

Вправа 244. Напишіть п'ять речень з однорядними підметами, де підмет упереджуває би, і п'ять речень, де присудок упереджуває би.

Вправа 245. Перепишіть і поставте замість крапок пропущені закінчення.

1. Свічка на триніжнику перівно горіла: знай, гніт на горав-жужелився, і знай, його зривал.. або Мотря, або Гая, клянучи вогонь, що так немилосердно пік у пучки (П. Мир.). 2. Терпило і Терпелиха любил.. годованця свого, як рідного сина (І. Котл.). 3. Семен та Наумиха здивувал..ся трохи, вздрівши Романа по такій гострій відповіді братові (М. Коц.). 4. При тобі моя сила і віра зростал.. (І. Фр.).

СЛОВА, ГРАМАТИЧНО НЕ ЗВ'ЯЗАНИ З РЕЧЕННЯМ

§ 88. ЗВЕРТАННЯ

Вправа 246. Перепишіть і підкресліть звертання разом з залежними словами.

1. Ох, зійди, зійди, моя зірко лагідна (Л. Укр.). 2. Неси ж мене, коню, по чистому полю! (І. Фр.). 3. Учітесь, брати мої, думайте, читайте! (Т. Шевч.). 4. Місяцю мій ясний! З високого неба сковайся за гору (Т. Шевч.). 5. Як ти співаеш, Півню, веселенько... (Л. Гліб.). 6. Згадай же, сестро, любую родину. (Л. Укр.). 7. Діти мої! Наступає страшна го-диша: перехристить, мабуть, нас_Господь ізпов огнем та мечем (П. Кул.).

Вправа 247. Перепишіть речення і поставте розділові знаки.

1. Ой ти вітре буйний вітре вієш-повіваєш, та не стиха... Нашо вітре хвилі підймаєш? 2. Привіт тобі мій друже вірний гаю повірнику моїх найкращих дум (І. Фр.). 3. Рости, рости моя пташко мій маковий цвіте (Т. Шевч.). 4. Ходім же брате та поможем порвати якнайшвидше кайдани! (П. Граб.). 5. Тож при тобі мій друже давній вірний пройшло життя дитяче мое (Л. Укр.). 6. А, мабуть, час хлопці і овець напувати (П. Мир.).

Вправа 248. Перепишіть, розкривши дужки, поставте розділові знаки.

1. Ну (Галайда) поїдеш гуляти (Т. Шевч.). 2. А що (сип) може хочеш трохи ще покувати (І. Фр.). 3. (Зоря моя вечірня) зійди над горою (Т. Шевч.). 4. Прошу вас (Пан Іван) не гнівайтесь на мене. 5. Спасибі (братик) за добреє слівце (Л. Гліб.). 6. Учись (дона) буде тобі добре.

§ 89. ВСТАВНІ СЛОВА і РЕЧЕННЯ

Вправа 249. Перепишіть речення, підкресліть вставні слова й речення. Поставте розділові знаки.

1. Вибратася однак з темної покрученої та вузької чортарії було нелегко (М. Коц.). 2. Багато вони тих міст уже минули, а ще більше кажуть напереді зосталося (П. Мир.). 3. Там батько, плачуучи з дітьми а ми малі були і голі, не витерпів лихої долі, умер на панщині (Т. Шевч.). 4. Уже він хотів повернути поза хатою до дверей, коли пе уздрілось йому немов щось мелькнуло (П. Мир.). 5. Вже смеркало який тепер день повечеряли ми, світло горить (М. Коц.). 6. Ідути дівчата в поле жати та знай співають ідучи (Т. Шевч.). 7. Погане я чував життя собаче, не добре ж і вовкам (Л. Гліб.).

Вправа 50. Придумайте й папишіть речення з цими вставними словами й реченнями.

Мабуть, здається, на жаль, на мою думку, як я гадаю, виходить, видимо, кажуть, поперше, подруге, я був маленький ще тоді, ми тоді вдвох ішли.

§ 90. ВИГУКИ

Вправа 251. Перепишіть речення і поставте розділові знаки — кому або знак оклику.

1. О то було огнистее вино (Л. Укр.). 2. Ой підкопаю вражеє гніздо! (Л. Укр.). 3. — Ох важко! — Клим сказав (Л. Гліб.). 4. Ой гаю! Гаю зеленецький! (Л. Гліб.). 5. Е Пане

гетьмане! Наші братчики, що в Бога десь, виробляють такій чудасії, що не треба й вигадок (П. Кул.). 6. А ти не знаєш!.. (А. Тесл.). 7. О вражай ти комишнику! (П. Кул.). 8. Гей, гей яка краса природи! 9. — Цить — гукнула мати до дитячого. 10. — О таки починається — подумав він (М. Коц.). 11. Ех якби то... Та що й казати (Т. Шевч.).

Вправа 252. Придумайте кілька речень з вигуками, поставивши після вигуків кому або знак оклику.

§ 91. СЛОВА ТАК і НІ

Вправа 253. Перепишіть речення і поставте де треба розділові знаки залежно від вимови слів так або ні.

1. Так ми вже викопали своє завдання. 2. Ні я кажу ... що в Вільшаній.. (Т. Шевч.). 3. Чіпка, як його звали, — не такий ні (П. Мир.). 4. Ні ні мій друже, спи спокійно, спи (Л. Укр.). 5. Так доле, ти міцвіша, я корюся! (Л. Укр.). 6. Так я буду крізь слози сміятьсь (Л. Укр.). 7. Так я не можу на це згодитися. 8. Так вони й розуміють цю справу.

Вправа 254. Придумайте кілька речень з словами так і ні.

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

§ 92. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 255. Перепишіть речення, поставивши розділові знаки. Підкресліть відокремлені означення.

1. Чудова мрія розкішна та ясна кохано в ту ніч обгорнула мене (Л. Укр.). 2. Завжди уважний до нас він віколи не дозволяв нам турбуватися про життєві умови. 3. Я на гору круту крем'яну буду камінь важкий підіймати (Л. Укр.). 4. І ще довго Гордина чула дитячий плач жалкий та болісний (М. Вовч.). 5. Розгойдане море вже брудне й темне наскакувало на берег і покривало скелі (М. Коц.).

Вправа 256. Перепишіть, розкривши дужки, й поставте розділові знаки.

1. Сміялася в пишноті весняній природа пахощами вся (облити) (І. Фр.). 2. Вся країна (повити) красою зеленіє вмивається дрібною росою (Т. Шевч.). 3. Поперед вікна в'ється білим гадом доріжка (висипати) піском дрібним (І. Фр.). 4. Поле піміє (знесилити) вітром спіть мертвим сном. 5. Вітер скакав з розгону, рвав голosi і дим, а сонце (блідий і зубожілій) висипало з-за хмар на землю своє останнє золото (М. Коц.).

Вправа 257. Перепишіть речення, перетворивши означення на відокремлені означення. Поставте коми.

1. Світлі, чудові настали почі. 2. В одчиненні двері вікіон-
пя залітали пахощі пишно розквітили квіточку з городу (М. Вовч.).
3. Паҳощі йшли від величезних розкинутих по степу возів
сіна (М. Вовч.). 4. Розпаҳапий, зраділій вітер зняв обабіч
таке безглуздя, таку веремію, ляскіт, клекіт, січання (Арк. Лк б.).
5. З воза виставилося пакарбоване обличчя бабусі, з пов'язаною чорним платком головою, біла закустрана борода дідова з червошим попеченим сонцем лицем та яснimi очима
(П. Мир.).

Вправа 258. Придумайте кілька речень на відокремлені прикметники і дієприкметники. Перші підкресліть однією рискою, другі — двома.

§ 93. ВІДОКРЕМЛЕНІ ПРИКЛАДКИ

Вправа 259. Перепишіть речення, поставивши коми. Прикладки підкресліть.

1. Ярипа Дмитрикова мати звеліла йому сидіти дома (М. Коц). 2. Сергійко Василів хлопчик трохи старшенський од неї (А. Тесл.). 3. Цей виноградник слабий. Ти повинен його вартувати і не пускати нікого навіть рідного брата (М. Коц). 4. Деякі мої товариши наприклад Івась і Петро дуже добрі математики. 5. Ми лицарі без спадку не могли так гучно справити собі весілля (Л. Укр.). 6. Наші люди особливо молодше покоління дуже активні в громадській праці. 7. Ми прочитали багато творів серед них твори П. Куліша. 8. Всі дерева особливо берези виріті були замороззю.

Вправа 260. Відшукайте в художніх творах речення з відокремленими прикладками, вишишіть їх, підкресливши прикладки.

§ 94. ВІДОКРЕМЛЕНІ ОБСТАВИНИ

Вправа 261. Перепишіть речення, поставивши де треба коми. Підкресліть відокремлені дієприслівники і звороти з ними.

1. Папас Кандзюба вернувшись од сестри з Пісок оповідав (М. Коц). 2. Минувши ярок шлях повертає геть круто поза садком зникаючи в безкрайій долині широкого та просторого, як море, поля (П. Мир.). 3. Вставало сонце з-за могили, раділи люди встаючи (Т. Шевч.). 4. Почали люди серпами гострить лаштуючись до живих (М. Коц.). 5. Лишившись сама Марія заходилася писати листи (М. Коц.). 6. Грицько підославши світку в голові ліг на лаві спочивати (ІІ. Мир.).

Вправа 262. Напишіть, вишукавши з художніх творів, кілька речень з відокремленими дієприслівниками.

Вправа 263. Перепишіть речення й підкресліть відокремлені обставини, поставивши коми.

1. А там над нашою головою гарним шатром розстилається темпосинє небо (П. Мир.). 2. Враз за полукипками в житі почулась розмова (М. Коц.). 3. За Джериною хатою під старою грушою на зеленій траві спав молодий парубок. 4. Несподівано з вулиць з безладної груди каміння випливли чорні постаті (М. Коц.). 5. Завтра ранком о 7-ій годині ми виїжджаємо до міста. 6. Зліва при мокрій долині кінчались жита і починались луки (М. Коц.). 7. Микола замість панського лану вийшов на своє поле (Н.-Лев.). 8. Руками не намацав нічого крім дощаної стіни (І. Фр.). 9. Усі учні крім Романа виконали домашнє завдання. 10. Внизу посеред города текла річка (П. Мир.).

§ 95. ПОВТОРНІ ВПРАВИ НА ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 264. Випишіть з художнього твору кілька простих поширеніх речень. Підкресліть підмет однією рискою, а присудок — двома. Назвіть другорядні члени речення.

Вправа 265. Випишіть окремо речення особові повні, неповні, безособові, невизначені-особові і називні.

I. На небі сонце — серед нив я. Більше вікого. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть, ячмевів шовк колосистої хвилі. Вітер пабива мені вуха шматками звуків, покошливши шумом. Такий він гарячий, такий петерплячий, що аж киплять від цього срібно-золоті вуса. Йду далі — киплять. Тихо пливі блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти па човен і плисти. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів зелений серпанок. Іду далі. Все тче. Хвилює серпанок. (М. Коцюбинський).

II. Осінь. Темрява. Лле густий дощ. По рівні стукотить вода. А в хаті в цей час затишно, якось особливо приємно. Сідаєш за книжку, але й читати не хочеться. Сидиш і згадуєш про рідний край.

Вправа 266. Випишіть з „Кобзаря“ кілька речень з звертанням.

Вправа 257. Придумайте кілька речень з вставними словами і реченнями.

Вправа 268. Перепишіть і поставте при відокремлених членах розділові знаки.

1. Але він зручний і звиклий до гір умів співатись на краю і знов обережно шукав підпори для віг (М. Коц.). Десь далеко край небосхилу здіймалась сива імла. 3. Жававо з юнацькою енергією заходився Семен ставити хату (М. Коц.).

4. Далеко аж до самого півоснілу хвилювали пиви на вітрі (М. Коц.). 5. Дедалі займалися зорі зими зорі яскраві такі (А. Тесл.). 6. Вранці рапо чутъ світова зоря тільки займалася піднялась у палаці бігапипа (П. Мир.). 7. Наступають інжектори поблизу ючи бляшаними резервуарами по-каючи головками, а за цими дрючки оковані в залізо пильно забивають дірки зроблені пальми в землі не дають вуглецеві втікати у повітря (М. Коц.). 8. У нашому театрі крім вистави відбувся ще й концерт.

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 96. ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Вправа 269. Перепишіть уривок. Визначіть складно-сурядні і складно-підрядні речення. Підкресліть сполучники і сполучні слова.

— Проклята шкура! — каже Петро, зскочивши з свого коня, — вовки б тебе їли! Обійдусь я й без твоїх віг!

Та й одійшов назад, щоб розігнатись. Догадавшись, що він задумав, Леся затулила од страху очі і молилася Богу, щоб дономіг йому. Тільки дармо вона лякалась. Хто б він споглянув на його високий зріст, на топкий та хисткий стан, хто б він завважив молодецьку силу в руках і в ногах, usякби сказав, що не зовсім іще лихо. Справді, розігнавшись, скакувув Петро і якраз досяг до другого берега. Аж тут берег під дим хруп! Одковальсь, і вже козак похилився назад. Загув би якраз головою в саме провалля, та Кирило Тур прискочив і вхопив його за руку. (П. Куліш).

Вправа 270. Прочитайте уривок. Випишіть складно-підрядні речення, підкресліть головне однією рискою, а підрядне — двома.

Сум знов обняв Івана. Він знову був сам. Марічка пешла. Закурив люльку і вдивлявся в вогонь, щоб чимнебудь скоротити чекання. Мусіла ж врешті прийти Марічка. Йому навіть здавалось, що він чує її ходу і тріск під ногами гіллячок. О! врешті вона. Хотів встати і піти їй назустріч, але не встиг.

Сухі гіллячки розсунулися тихо, і з лісу вийшов якийсь чоловік. (М. Коцюбинський).

§ 97. СКЛАДНО-СУРЯДНІ РЕЧЕННЯ СПОЛУЧНИКОВІ

Вправа 271. Перепишіть речення, замість крапок поставивши сполучники. Підкресліть єднальні сполучники однією рискою, а протиставні — двома.

1. А мати хоче научати, ... соловейко не дає (Т. Шевч.).
2. Врешті мельник наказав їм зупинитися, ... сам ішов на-перед (М. Коц.). 3. Та знялася високо Богданова правиця, ... народи розбіглися демов шакали ниці (Л. Укр.). 4. І ось раптом високий жіночий сміх гостро розтяв важкі покрови суму, ...стремилий гомін наче полумінь бухнув з-під шапки чорного диму. 5. Потім городами та берегами мати гукала на неї, ... Тетяна не обзвалася (Арк. Любч.). 6. Голос ішов з верха, з даху ... Алі підняв руді очі (М. Коц.). 7. Свіги впали великі ... Андрій радо прокидає од порога до воріт стежку (М. Коц.).

Вправа 272. Перепишіть речення і поставте де треба розділові запики.

1. Широкий і тихий Дунай блищав проти сонця а з-за при-бережних, зелених ще верб здіймались у вебо блакигії шпилі далеких гір (М. Коц.). 2. Грім все гуркоче і руда хма-ра лівим крилом обійма небо (М. Коц.). 3. Грім гогоче а бли-скавка хмару роздирає (Т. Шевч.). 4. Вечір був темний тіль-ки зорі мерехтіли в прозорому небі (М. Вовч.). 5. Тільки не-всипуще море бухає десь здалеку та зорі тремтять в пічній прохолоді (М. Коц.). 6. Хто дав нам душу і святий вогонь (Л. Укр.). 7. На вулиці їдуть трамваї і мчать машини одна за одною.

§ 98. СКЛАДНО-СУРЯДНІ РЕЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ

Вправа 273. Перепишіть безсполучникові реченні і по-ставте коми або риски.

1. Тихо займались багряпії зорі колись на весні любо лилися в пташиному хорі пісні голосні (Л. Укр.). 2. Оп по-казався димок десь блисцув вогонь (М. Коц.). 3. Лягло сон-це за горою зірки засіяли (Т. Шевч.). 4. Ще сонце спить пташ-ки мовчать (Т. Шевч.). 5. Сіяв дрібченський дощик темрява знов стала густішою (М. Коц.). 6. В піснях наших завжди сіянимуть зорі вони там лишили проміння свое (Л. Укр.). 7. Потрібна віра я її не мала (Л. Укр.). 8. Холодний мармур тільки ж і притулку! (Л. Укр.). Защебетав соловейко пішла луча гаєм (Т. Шевч.).

Вправа 274. Придумайте по кілька речень складно-сурядних безсполучниківих, які б висловлювали одночасність, послідовність і протиставлення.

Вправа 275. Перепишіть речення і поставте кому або крапку з комою (середник).

1. Зірочки кудись зникли — пірнули в синю безодню блакитного неба край його горить — палає рожевим огнем

червопуваті хвилі ясного світу миготять серед темноти по- над степом від її послідця зітхання положисті балки дрімають серед темної тіні он високі могили виблискують срібною росою піdnімається сизий туман і легесеньким димком, чіпляючись за росливу, стелиться по землі (П. Мир.). 2. Місяць давно вже зйшов і перескакував з хмари на хмару при свіtlі його берегова смуга біліла од піси, наче вкрита першим пухким снігом (М. Коц.). 3. Вода кипіла під веслами човни тремтіли й скакали на воді (М. Коц.). 4. Широка річка спокійно дрімає в легкому тумані чорне небо безперестанку сіє росу (М. Коц.).

§ 99. СКЛАДНО-ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ СПОЛУЧНИКОВІ

Вправа 276. Перепишіть текст і підкresліть сполучники однією рискою, а сполучні слова — двома. Поясніть різницю між сполучниками і сполучними словами.

З весною, коли розпочались справжні роботи, розмови ставали більш різnobарвні й розростались. Андрій був як у гарячці. Йому здавалось, що все йде дуже помалу, що будуванню кінця не буде. Це була його гуральня, де він ставив її, і навіть Маланка, захопившись його настроєм, часто бігала дивитись, як посувалась робота. Вона навіть забувала свої мрії про землю й жила з Андрієм одним життям.

Нарешті одного дня, так щось по Зелених святах, високий коміц гуральці дихнув клубами диму, і з колишніх руїн сахарні розлігся понад селом свисток. (М. Кошубинський).

Вправа 277. Складіть речення з сполучниками і сполучними словами: що, куди, де, доки, кому, щоб, як, з чим. Поясніть сполучні слова в цих реченнях.

§ 100. ВИДИ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 278. Перепишіть текст, підкresліть підрядні речення і зазначіть зверху в дужках їх вид.

Спека стояла падворі, як звичайно буває в жнива. Повітря було сухе, але здорове й тепле і таке прозорчасте, що на всі боки око захоплювало степи без краю. Синє й гаряче небо лежало над степом, неначе якась кругла покришка, пі-би виточена. На небі не було ані хмариночки! На степу не було ні краплі туману. Одно пишне золоте сонце пливло між небом і степом, як корабель по безодністю морю...

Уже коні наблизялися до баштану, вже можна було бачити на краях баштану рамку з довгого гарбузиння, де між листом поверталися боками довгі й круглі білі гарбузи, неначе воли на пашні. Потім одкрилося поле, неначе заслане

карратими хустками, де зеленіло дрібненьке, як тюль, кавуняче огудиння, де блищали в яснозеленому листі жовті дині, зеленіли й білі здорові кавуни. Всі журбанські баштани люди сіяли вкупі, щоб легше було стерегти. (Н.-Левицький).

Вправа 279. Перепишіть речення й підкресліть те слово головного речення, що його зміст розкриває підрядне речення. Якщо це слово пропущене, поставте його в дужках. Зразок: Я знаю (те), чого він не хоче. Хто працює, той має.

1. Мабуть тому, що село коло річки близько, таке все свіже, зелене та ярке (М. Вовч.). 2. Я мушу там з латинського тлумачити, бо в нас не всі освічені в цій мові (Л. Укр.). 3. Як уже розвиднілося, пізпала вона діда Уласа (П. Мир.). 4. Так літував Іван у полонині, аж поки вона ніч спустіла (М. Коц.) 5. Збириали пізні гречки, коли вернувся Гуша (М. Коц.) 6. Ми вчимось для того, щоб знати. 7. Чим багаті, тим і раді. 8. Він так ударився головою, що аж в очах потеміло.

Вправа 280. Придумайте кілька складно-підрядних речень, де підрядне було б на початку, в середині, в кінці. Підкресліть підрядне речення.

§ 101. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ПІДМЕТОВІ, ПРИСУДКОВІ І ДОДАТКОВІ

Вправа 281. Перепишіть і підкресліть підрядні речення. Зазначіть зверху в дужках вид підрядного речення.

1. Дівчина стала над ковбанею й дивилася, як поволі осідав намул і вода очищалась (М. Коц.). 2. Чули ви, як напровесні рано жайворонкова пісня бриніла? (Л. Укр.). 3. А мені казали, що ти дуже гнівався на мене (М. Вовч.). 4. Ніхто не має більшої любові, як той, хто душу поклада за друзів (Л. Укр.) 5. І не раз мені здається, що сиджу я у полоні і закута у кайдани невидимою рукою (Л. Укр.). 6. Він такий, що його піхто не проведе. 7. Такий кінь, що хоч кінь. 8. Яка плата, така й праця. 9. Я замічали стала, що вона почала кудись ходити (М. Вовч.). 10. Хіба по шаблі можна будогадатися, що воно щось не просте (П. Кул.). Як могло ж бути, щоб вона так далеко відбилася від берега, де проходили часом люди (М. Коц.).

Вправа 282. Складіть кілька речень — підметових, присудкових і додаткових. Поясніть підрядні речення.

§ 102. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ОЗНАЧАЛЬНІ

Вправа 283. З поданих речень випишіть складно-підрядні з підрядними означальними. Підрядні речення підкресліть і поясніть, на яке питання вони відповідають.

1. Згадати тільки всі тяжкій муки, що завдали борцям за правду вороги (Л. Укр.). 2. Остап не помічає величної літньої почі, що розляглась по безкраїх просторах (М. Коц.). 3. Та сором сліз, що ллються від безсила (Л. Укр.). 4. Ми відвідали маленький будиночок, де жив колись Т. Шевченко. 5. Попадались маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли (М. Коц.). 6. Він знає, що Мемет там ночує, і шарпнув двері (М. Коц.).

Вправа 284. Випишіть з художнього твору кілька підрядних означальних речень.

Вправа 285. Доповніть речення підрядними означальними.

1. На столі лежала книжка.
2. Люди зійшлися на збори.
3. Ми були на виставці.
4. Учні пішли в ліс.
5. Мати тримає па руках дитину.

§ 103.. ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ОБСТАВИННІ

Вправа 286. Перепишіть і визначіть підрядні речення місця, часу і способу дії. Підкресліть підрядні речення.

1. Деесь здалеку бриніла, як муха по весні, притишена пісня. 2. Доки сонце з неба сяє, тебе не забудуть (Т. Шевч.). 3. Слова, мов квіти ярії, цвіли (Л. Укр.). 4. Коли баркас наблизився, Мемет покинув кав'янрю і подавсь на берег (М. Коц.). 5. Тепер, куди не глянь, усюди слов'янин на себе самохітъ кладе кайдани (Л. Укр.). 6. А де корабель наш пробіг, дорога там довга й широка (Л. Укр.). 7. Море так бадьоро хлюпає, що аж слухати любо (М. Коц.). 8. Як же назбиралась їх купа чимала, тоді й гетьман з вельможною старшиною вийшов з банкетного двору (П. Кул.).

Вправа 287. Випишіть окремо складно-підрядні речення мети, причини і наслідку. Підкресліть підрядні речення.

1. Гафійка пагнулася, щоб вийняти з печі горщик (М. Коц.). 2. І вітри зачали бурхати, аж човни на морі тряслись (І. Котл.). 3. Вийшов з хати карбівничий, щоб ліс огляdatи (Т. Шевч.). 4. Рустелі вийшов на вулицю, щоб освіжити голову (М. Коц.). 5. Ми зумисне направляли човен на тіві, бо там ясніше горіли вогні (М. Коц.). 6. Татари мусіли відступати назад, щоб не замочити капців (М. Коц.). 7. Такі речі розповідає, аж волосся на голові в'яне. 8. Море бушує, і ревуть хвилі й лізути на берег, щоб все затопити (М. Коц.).

Вправа 288. Придумайте кілька складно-підрядних речень мети, причини і наслідку.

Вправа 289. Випишіть окремо складно-підрядні речення умовні і допустові. Підкресліть підрядні речення.

1. Якби мої думи німії та піснею стали без слова, тоді б вони більше сказали, віж вся оци довга розмова (Л. Укр.).
2. Хоч би була вона стара, сумна, змарніла, бідна, — для сина вірного вона єдина, люба, рідна (Л. Укр.).
3. Коли б ти прочитав хоч би оце, то певно б не відважився отак сказати (Л. Укр.).
4. Близько, зараз отут, дихала холодною вогкістю річка, хоч її не видно було у пітьмі (М. Коц.).
5. Коли б не стало тут матеріялу, можна б роздобути ва березі річки (М. Коц.).
6. Хоч була рання весна, але на дворі було вже гаряче (Н.-Лев.).

Вправа 290. Перепишіть, поставте коми, підкресліть підрядні речення й надпишіть зверху в дужках назву їх.

Оддалеки щось манячило на шляху немов який подорожній, з клунками на плечах, плентавсь шляхом від села. На шляху було небезпечно. Остап зміркував що пан дізнавшись про його втіки міг послати за ним наздогін. Краще було звернути з дороги, в який ярок чи видолинок. Там на віть можна переспати спеку а смерком знов у путь. Але тільки Остап звернув з дороги як йому причулося що щось, немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу подорожній махав на п'яного рукою бажаючи очевидячки спинити його. Що за мара! Першою думкою в Остапа було тікати. Але зваживши що поки віп один па один жахатися вічого Остап зупинився очікуючи й вдивляючися у подорожнього. Тому очевидячки було пильно бо не вдовольняючись прудкою ходою він інколи пускався бігти придержуячи свої клунки на плечах і вже незабаром Остап міг розглядіти його струнку постать.

(М. Коцюбинський).

Вправа 291. Складіть речепня з сполучниками: бо, поки, немов, щоб, аж, якби. Підкресліть підрядні речення й зверху в дужках надпишіть назву.

§ 104. КОМА ПРИ СКЛАДЕНИХ СПОЛУЧНИКАХ

Вправа 292. Перепишіть і поставте коми в реченнях із складеними сполучниками.

1. Він не прийшов тому що йому піколи було.
2. Сьогодні навчання кінчається раніше з тим щоб піти ще на прогулянку.
3. Потяг прибув дуже пізно через те треба було поспішати додому.
4. З Андрієм вона рідко й стрічалась через те що він ходив лише на нічну зміну, а вдень спав (М. Коц.).
5. Він не тому п'яного не зробив що не хотів, а тому що пе мав змоги.
6. Після того як йому зроблено було завваження він ніколи вже не порушував дисципліни.
7. Для того щоб виконати це завдання треба спокійно працювати.

Вправа 293. Складіть кілька речень з складеними сполучниками: через те що, тому що, замість того щоб, з тим щоб, для того щоб, після того як.

§ 105. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

Вправа 294. Перепишіть речення, поставивши коми. Визначіть тип речень (супідрядні, підрядні першого, другого ... ступнія).

1. На старості літ Джеря любив довгими зимовими вечорами розказувати дочці й унукам де він бував що він бачив в яких краях ходив з якими людьми зустрічався (Н.-Лев.).
2. І тоді од стін його дому що здіймався над кав'ярнею одділялась мов тінь завинена у покривало жіпка і тихо проходила через покрівлю (М. Коц.).
3. Він бачив через листя синє небо, бачив як проміння сонця наскрізь пронизує кожний листок як тихий вітер махає листом (Н.-Лев.).
4. Малапка, заклавши руки, слухала оповідання про те скільки привезено цегли яке й чому забраковано дерево що прикажчик нічого не розуміє і коли б не Апдрій не було б діла.
5. Розкажемо тепер що діялось у дому в Гвілтовки як отак працював наш паволоцький Шрам (П. Кул.).
6. Всі говорили вголос наче забули чого вопи тут (М. Коц.).
7. Але ліс наливала така глибока тиша що шелестіння сухих гіллячик об які терся племчом (Іван) здавалось йому голосним лоском пня що валився, стягтий сокирою, в лісі (М. Коц.).
8. Вкраїна бачила нераз як тії закоханці пад вечір забували все про що співали вранці (Л. Укр.).

Вправа 295. Випишіть з художнього твору кілька речень з кількома підрядними і визначіть їх типи.

Вправа 296. Складіть кілька супідрядних речень однорядних і неоднорядних. Перші підкресліть однією рискою, а другі — двома.

§ 106. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ З СУРЯДНИМ і ПІДРЯДНИМ

Вправа 297. Перепишіть речення і поставте коми. Визначіть сурядні і підрядні речення.

1. Висока й міцна як дубина стояла по горах кукурудза, вип'явила напоказ грубі качани; виноград по салах жовтів наливався (М. Коц.).
2. Поговоривши на ту тему, гості почали прощатись але тут Тетяна Степанівна Згадала чого вона властиво прийшла (М. Коц.).
3. У князя повно запорожців і все з тих гольтіпак що, пропивавши худобу, служили в козаків по дворах (П. Кул.).
4. Сонце вже було над

обрісм і ми поспішали щоб завидка прибути додому. 5. Кругом як рай: і бджілошки гудуть і пташечки, радіючи співають, трудячу долю звеселяють і всім дарма що Будяка па пригорку пема (Л. Гліб.). 6. А панська пива дрімає як море у сірозелепій мряці і сниться їй (Малапці) серп. (М. Коц.).

Вправа 298. Випишіть з художнього твору кілька комбінованих сурядно-підрядних речень. Визначіть вид підрядних речень.

Вправа 299. Випишіть з художнього твору кілька комбінованих сурядно-підрядних речель з відокремленими членами речення (дієприкметниками, дієприслівниками тощо).

§ 107. ПЕРІОД

Вправа 300. Перепишіть, поставте розділові знаки. Назвіть періоди та їх частини.

1. Заспівав (жайворонок) про те що мертвя земля вже ожила знов що сонце, зрадивши щастя землі, стало ласкавим, теплим, ясним що повіяли вітри й прінесли на своїх крилах певідомі досі паході що забрізгали в весільнім повітрі мухи (М. Коц.). 2. Прив'язали бідолаху так щоб можна було повернутись па всі боки, ще й праву руку оставили па волі щоб можна було бідоласі достать ківш, та випить меду або горілки бо так водилося у тих химерних пізиковів що коло стовна тут же й горілка стоятиме у діжечді і калачів решето — раз для того щоб, завдавши голові хмелю, не так тяжко було горопасі кінчати жизнь, а вдруге для того щоб охотівіш козаки брались за кий (П. Кул.). 3. І так як от хвилі розходяться перед байдаком, а ззаду злов буркочучи зливаються так тії козаки спершу розступляться щоб дати дорогу писарському поїзду як же проїде то й зачнуть іззаду вигукувати (П. Кул.).

Вправа 301. Випишіть періоди з „Чорної Ради“ П. Куліша або з творів інших письменників і поясніть частини їх.

Вправа 302. Складіть два-три періоди, визначіть їх значення.

§ 108. СКОРОЧЕННЯ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 303. Перепишіть, скоротіть де можна складно-підрядні речення з допомогою дієприкметникових зворотів.

1. Мов привиди, блукали вони з Алі серед водяного пильу, сердитого бухання та сильного запаху моря, що проймав їх наскрізь (М. Коц.). 2. Галі шкода було Мотрі, которую вона так уподобила (П. Мир.). 3. Це буде мій твір, може, кращий за ті, які читали люди (М. Коц.). 4. Для мене було великою

і новиною те повідомлення, що я його почув сьогодні. 5. В тій людипі, яку намалював на засіданні авторитетний інженер Безрукий, Всеволод пе впізував себе (М. Коц.). 6. На пораду зібралися люди, що звикли до довгих розмов. 7. При світлі зір, що погасали, миготів степ (М. Вовч.).

Вправа 304. Скоротіть підрядні речення з допомогою відокремлених прикметників.

1. Ранкова роса, що була срібляста від сопця, поволі зпикала. 2. Ніч, що була неспокійна і тривожна, видалась мені безмежно довгою. 3. Квіти, що були такі чудові, тепер висохли від спеки. 4. Дедалі попадались сосни, що були старі, руді й кострубаті (За М. Коц.). 5. Богка земля, що була вільна від тіней і холодків, мліла в гарячому золоті сонячного проміння (М. Коц.). 6. Повітря, що було дуже тепло й вогне, нагадувало нам про неминучість дощу.

Вправа 305. Скоротіть підрядні речення з допомогою прикладок.

1. Тарас Шевченко, що вважається найбільшим поетом України, має велике значення і для світової літератури. 2. Учні писали характеристику Чіпки, що є головний герой твору П. Мирного „Хіба ревуть воли...“ 3. Ріка Дніпро, що служить водною магістраллю між великими промисловими центрами України, омиває багато степів і лісів. 4. За містом видно чудовий парк, що був місцем відпочинку моїх приятелів, які приїздили до мене гостювати. 5. Учні розв'язували задачу, що була найважчою з усіх задач.

Вправа 306. Скоротіть де можна підрядні речення з допомогою дієприслівників зворотів.

1. Як почули люди, то стали збігатись з усього села, — старе й мале, мов на ярмарок (П. Мир.). 2. Коли я під ногами знайду хоч листочок, я до серця його приголублю (Л. Укр.). 3. Сказала, як ввійшла у хату, Юнона: „Чи гостей ти ждеш?“ (І. Котл.). 4. Коли ми йшли вулицею, назустріч нам рухалась колона пластунів. 5. Як закінчимо навчання, підемо до театру. 6. Коли ми підходили до будинку, ми бачили, як у вікнах миготіло світло.

Вправа 307. Придумайте кілька часових, умовних, причинових і допустових речень підрядних і скоротіть їх з допомогою дієприслівників зворотів.

Вправа 308. Придумайте кілька означальних речень підрядних і скоротіть їх з допомогою відокремлених дієприкметників або прикметників.

§ 108. СКЛАДНО-ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ

Вправа 309. Перепишіть речення і поставте розділові знаки. Поясніть змістовий зв'язок між частинами речення.

1. І досі сниться вийшла з хати веселая, сміючись, мати (Т. Шевч.). 2. Микола пізравав дівчину і не пізнавав вона була пе вербівська (Н.-Лев.). 3. Пливе човен води повен піхто не спиняє (Т. Шевч.). 4. До нього що й пе думав про це він перший початок зробив (П. Мир.). 5. І сонце гляне рай та й годі (Т. Шевч.). 6. Чутно, як хтось витягає воду з колодязя довгий немазавий журавель немилосердно скрипить (М. Коц.). 7. Але тільки тінь впала або шеберхнуло щось і вже вона зникла в непомітній шпарці (М. Коц.). 8. Робітники спинились їм стало жаль молдавана (М. Коц.).

ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА

§ 110. МІСЦЕ ПРЯМОЇ МОВИ В РЕЧЕННІ

Вправа 310. Перепишіть речення і поставте розділові знаки. Поясніть місце прямої мови.

1. Що маєш молоти завзято вигукував мельник (М. Коц.).
2. Маємо кукурудзу пхались до нього дівки і сварились між собою жиди, приліпивши довгі бороди з клоччя (М. Коц.).
3. Тільки серце чарувала брапки смілива відповідь Ти мене убити можеш, але жити пе примусиш. (Л. Укр.).
4. І дух сказав Ти переміг Богдане тепретвоя земля обітovanа (Л. Укр.).
5. Вам пе здається обізвалась сусідка що тепер море, як сипій птах?.. (М. Коц.).

Вправа 311. Придумайте речення, де пряма мова буде на початку речения, в кінці і розривалась би словами автора.

Вправа 312. Перепишіть уривок і поставте розділові знаки.

Нарешті коли я опинився за ворітми всім стало легше наче порошинка випала з ока.

Треба було приймати економію.

Як будемо приймати

Оберімо трьох Нехай хазяйнують Там буде видно

Доволі трьох Прокоца Гущу та Безика може

Ні краще Мажугу

Пишіть приговор

Олекса Безик вивіс насеред двору стіл. Гуща за ним
примостиився.

(М. Коцюбинський.)

§ 111. ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРЯМОЇ МОВИ В НЕПРЯМУ

Вправа 313. Перетворіть пряму мову в непряму.

1.—Почали сіно возити? — зацікавивсь Аркадій Петрович (М. Коц.). 2. І голос сильний нам згори, мов грім, гри-мить: „Лупайте цю скалу!“ (І. Фр.). 3. „Чепурнішою треба бути!“ — іноді їй скаже Михайло (А. Тесл.). 4. — Зошита приладь до писання, — повторив товариш (І. Фр.). 5. Сусід до себе кликав кума: „Приходь лиш, брате, на часок“ (Л. Гліб.). 6. Шевченко писав: „І чужому научайтесь, і свого не пу-райтесь“.

§ 112. ПОВТОРНІ ВПРАВИ НА РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ

Вправа 314. Перепишіть текст і поставте розділові знаки.

Небо нахмурилось темніє степ вистилає густа чорна тінь. Жайворонки спускаються нижче тихнуть сідаючи на землю коники перестають перегукуватись у траві одні перепели неугавно підпадьомкають. Ще трохи згодом захід починає бліdnіти ясний серед нього стовп меркне зникає серед високого неба на його темносиній оселі починають загоратися зірочки мов з далекого даленя хто жариною грається — доходить їх світ до нас то блисне то зникне. Темнота кругом розходитьсь здіймається з землі вгору шугає під саме небо. Уже вам стає видно тільки кругом себе а далі все меркне в сірій темноті тихого вечора. Нею покривається степ мов поринає в сірім морі туману та пилу краї його чорніють сходяться й зливаються з краєм далекого небосклону синє небо темніє виблискуючи зірочками ясними мов хто розіслав над землею темносиній оксамитний полог оздобивши його золотими гудзиками. (П. Мирний)

Вправа 315. Перепишіть текст і поставте розділові знаки, розбивши уривок на окремі речення.

Раніше почало вставати сонце щиріше дogleядати землі поринули весняні води задзюрчали струмочки заклекотали в ярах розіллялися широкою повіддю з-під снігу зазеленіла травиця і звеселила жайворонка звився жайворонок під чисте неваче нове небо і заспівав про те що мертвa земля ожila знов що сонце зрадівшi щастям землі стало ласка-вим теплим ясним що повіяли вітри й принесли на своїх крилах невідомі досі пахощі що забриніли у веснянім по-вітрі мухи та набублявіли на деревах бруньки готовуючись зе-

леним листом замайти гаї та діброви жайворонок співав аж луна йшла під блакитне небо а в лісі слухав того співу первоцвіт і здійнявши догори мов руки два зелені листочки та схиливши білу головку непаче дякував золотому сонечку що воно йому першому дало спроможність побачити веселе свято весни.

(М. Коцюбинській).

Пропрошу перед тим, як користуватися книжкою,
виправити оці помічені помилки:

Стр.	рядок	надруковано	треба
8	12 згори	фр..др..х	Фр..др..х
12	2 знизу	обробляли	одробляли
15	12 знизу	колюмками	колюмнами
25	1 згори	темну вічку	темную вічку
28	5 знизу	був	був би
32	12 знизу	лікуватись	лінуватись
35	2 знизу	спочив	скочив
37	2 згори	обробляли	одробляли
37	13 знизу	вітер віє	вітер виє
39	5 знизу	записках	запасках
42	6 згори	її перешкодять	їй перешкодять
49	11 знизу	Вправа 50	Вправа 250
52	22 згори	шерсть, ячменів	шерсть ячменів,

ЗМІСТ

	Стор.
І передмова	3
ФОНЕТИКА	
1. Звуки та їх творення	5
2. Поділ звуків на групи	5
3. Поділ голосних звуків	5
4. Поділ приголосних звуків	6
5. Звуки і букви	6
6. Чергування голосних звуків	7
7. Асиміляція голосних звуків	8
8. Правопис ненагошених е, и	8
9. Чергування приголосних звуків	9
10. Асиміляція приголосних звуків	9
11. Правописні вправи на збіг однакових приголосних	10
12. М'якшення приголосних звуків	11
13. Спрощення в групах приголосних звуків	11
14. Правопис чужих слів	12
МОРФОЛОГІЯ	
15. Поділ слів на групи або частини мови	12
16. Будова слова	13
17. Правопис префіксів	14
18. Складені слова	14
19. Перенесення слів	15
ІМЕННИК	
20. Поділ іменників за значенням	15
21. Поділ іменників за формою	16
22. Зміна іменників за числами й відмінками	17
23. Перша відміна іменників	17
24. Друга відміна іменників	18
25. Третя відміна іменників	19
26. Четверта відміна іменників	20
27. Відмінювання іменників тільки в множині	20
28. Вправи на повторення іменникових відмін	20
29. Правопис іменників суфіксів	21
30. Правопис не і ні з іменником	21

ПРИКМЕТНИК

§ 31. Поділ прикметників за значенням	21
§ 32. Поділ прикметників за формою	22
§ 33. Тверда відміна прикметників	23
§ 34. М'яка відміна прикметників	23
§ 35. Вправи на правопис прикметникових закінчень	24
§ 36. Правопис прикметникових суфіксів	24
§ 37. Правопис не і ні з прикметниками	24

ЧИСЛІВНИК

§ 38. Поділ числівників за значенням	25
§ 39. Іменникова відміна числівників	25
§ 40. Прикметникова відміна числівників	25

ЗАЙМЕННИК

§ 41. Поділ займенників за значенням	26
§ 42. Відмінювання займенників	26

ДІЄСЛОВО

§ 43. Поділ дієслів за значенням	26
§ 44. Поділ дієслів за формою	28
§ 45. Перша дієвідміна	29
§ 46. Друга дієвідміна	29
§ 47. Третя дієвідміна	30
§ 48. Творення дієслівних форм	30
§ 49. Правопис дієслівних суфіксів	31
§ 50. Правопис не при діесловах	31

ПРИСЛІВНИК

§ 51. Поділ прислівників за значенням	31
§ 52. Творення прислівників	32
§ 53. Правопис прислівників	32

ПРИЙМЕННИК

§ 54. Творення прийменників	33
§ 55. Правопис прийменників	33

СПОЛУЧНИК

§ 56. Творення сполучників	33
§ 57. Правопис сполучників	34

ЧАСТКА

§ 58. Значення та правопис часток	34
---	----

ВИГУК

59. Значення та правопис вигуків	35
--	----

СИНТАКСА

60. Поняття про речення	35
61. Члени речення	36
62. Значення інтонації в реченні	36
63. Зв'язок слів у реченні	36

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

64. Підмет	37
65. Присудок. Простий присудок	38
66. Складений присудок	38
67. Узгодження присудка з підметом	39
68. Додаток	39
69. Додаток до дієслова	40
70. Прямий і непрямий додаток	40
71. Додаток в активіум і пасивнім зворотах	40
72. Додаток до іменника, прикметника і прислівника	41
73. Означення	41
74. Означення узгоджене	41
75. Означення неузгоджене	42
76. Прикладка	42
77. Обставили	43

ТИПИ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

78. Повні і неповні речення	44
79. Двоскладові і односкладові речення	44
80. Особові і безособові речення	44
81. Невизначенено-особові речення	45
82. Називні речення	45

ОДНОРЯДНІ ЧЛЕНИ

83. Форми висловлення однорядних членів	46
84. Форми зв'язку однорядних членів	46
85. Однорядні і неоднорядні означення	47
86. Узагальнюючі слова при однорядних членах	47
87. Присудкові форми числа про однорядних підметах	48

СЛОВА, ГРАМАТИЧНО НЕ ЗВ'ЯЗАНІ З РЕЧЕННЯМ

88. Звертання	48
89. Вставні слова і речення	49
90. Вигуки	49
91. Слова так і ні	50

ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

§	92. Відокремлені означення	50
§	93. Відокремлені прикладки	51
§	94. Відокремлені обставини	51
§	95. Повторні вправи на просте речення	52

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§	96. Загальні відомості	53
§	97. Складно-сурядні речення сполучниківі	53
§	98. Складно-сурядні речення безсполучниківі	54
§	99. Складно-підрядні речення сполучниківі	55
§	100. Види підрядних речень	55
§	101. Підрядні речення підметові, присудкові і додаткові	56
§	102. Підрядні речення означальні	56
§	103. Підрядні речення обставинні	57
§	104. Кома при складених сполучниках	58
§	105. Складні речення з кількома підрядними	59
§	106. Складні речення з сурядним і підрядним	59
§	107. Період	60
§	108. Скорочення складних речень	60
§	109. Складно-підрядні речення безсполучниківі	62

ПРЯМА і НЕПРЯМА МОВА

§	110. Місце прямої мови в реченні	62
§	111. Перетворення прямої мови в непряму	63
§	112. Повторні вправи на розділові знаки	63

Пјон 6 мр.